

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט: תנועה חינוכית וארגון מקצועי ייחודי

יובל דרור

מבוא ורקע היסטורי

'ארגון עובדי זרם העובדים' היה איגוד מקצועי ייחודי של גגנות ומורים. הוא נוסד ב־1925 ופעל עד פירוקו של זרם העובדים ב־1953, כאשר אומץ חוק החינוך הממלכתי; כאן נתרכז רק בעשרים־ושלוש שנות קיומו בתקופת המנדט. נותר מחוץ לדיון את ההתמודדות שלו, בתוך זרם העובדים כולו, עם קליטת העלייה הגדולה בראשית המדינה. ענייננו מצריך התמצאות בסבך החינוך הציוני לפני שהוקמה מדינת ישראל, ונקדים כאן אפוא רקע היסטורי קצר על מערכת החינוך דאז בכללותה ועל זרם העובדים בפרט.¹

החינוך הציוני בארץ־ישראל החל כבר בשלהי התקופה העות'מאנית, והוא אוחד לכלל מערכת אחת כבר בראשית השלטון הבריטי, לאחר מלחמת העולם הראשונה. בשנים 1918-1921 השלימה ההסתדרות הציונית את איחוד החינוך העברי והקימה 'מחלקת חינוך' בתור רשות מבצעת תחת 'ועד החינוך' בתור מוסד מחוקק. ב'ועד החינוך' נכללו נציגים של ועד הצירים הציוני, באי־כוח היישוב ובאי־כוח ההסתדרות המורים. בשנת 1920-1921 הונהג משטר הזרמים האידאולוגיים־פוליטיים ומערכת החינוך נחלקה לשלושה – משמאל 'זרם העובדים' הציוני־סוציאליסטי של ההסתדרות העובדים הכללית ('בתי חינוך' בקיבוצים ובמושבים, במושבות ובערים); מימין זרם 'המזרחי' הציוני־דתי; ובמרכז הזרם 'הכללי', המזוהה עם החוגים האזרחיים־ליברליים ועם מפלגת הציונים־הכלליים. מערכת החינוך בארץ, על שלושת זרמיה, היתה כפופה כחמש־עשרה שנים למוסדות ההסתדרות הציונית, ולזרם העובדים ולזרם המזרחי היתה מידה רבה של אוטונומיה מנהלית ופדגוגית. בסוף

1. על הזרם לאחר הקמת המדינה ראו י' דרור, 'התמודדות זרם העובדים עם קליטת העלייה הגדולה בראשית המדינה – גישה מערכתית, חינוכית־חברתית, משלימה למחקר הקיים', עיונים בתקומת ישראל, 4 (תשנ"ד), עמ' 325-344. הרקע ההיסטורי מבוסס על ש' רשף, י' דרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי, ירושלים 1999, עמ' 1-47; וכן ר' אלבוים־דרור, 'מוקדי־החלטה במערכת החינוך העברי בארץ־ישראל', קתדרה, 23 (אפריל 1982), עמ' 125-156.

1932 הועברה הבעלות על מערכת החינוך לידי היישוב עצמו, כלומר לרשות הוועד הלאומי, המוסד הפוליטי היישובי. מחלקת החינוך הורכבה מאז ממערכת פיקוח על שלושת הזרמים והיתה כפופה להחלטות הוועד המנהל. ועד זה דחק את רגלי 'ועד החינוך', ושני המוסדות, וכן הוועדים המפקחים של הזרמים, הורכבו לפי מפתח פוליטי וכללו גם נציגות של מורי הזרמים. לעומת זאת הסתדרות המורים, אחד הגורמים שעיצבו עד אז את החינוך היישובי, היתה מיוצגת רק ב'ועד החינוך', נטול הסמכויות מעתה.

זרם העובדים היה אחד הגורמים הראשיים במאבק למען העברת הבעלות על החינוך מההסתדרות הציונית למוסדות היישוב, אך בסופו של דבר עם ההעברה דווקא הוא נותר מחוץ למערכת: הסתדרות העובדים לא הסכימה לוותר על האוטונומיה המנהלית והכספית שלה, אלא אם כן יממן הוועד המנהל גם את גני הילדים שלה ואת 'כיתות המשך' העל-יסודיות שלה. התנאי של הסתדרות העובדים נדחה מטעמים תקציביים, וגם גני הילדים והכיתות העל-יסודיות של שני הזרמים האחרים לא זכו במימון. בסוף 1938, לאחר ויכוח ציבורי ממושך מבית ומחוץ, ויתרה לבסוף הסתדרות העובדים על התנאי שהציבה ועל עצמאותו המנהלית של זרם העובדים. מ-1939 ואילך נשמרה האוטונומיה הפדגוגית של הזרם והיה עליו לשאת באחזקת גני הילדים ו'כיתות המשך' העל-יסודיות שהתפתחו רק בחלק מ'בתי החינוך' וכן באחזקת בתי הספר המחוזיים העל-יסודיים שלו.

האוטונומיה המנהלית והכספית נגעה בין היתר לענייני שכר, ואלה הקרינו על סוגיות רבות שהארגון של עובדי זרם העובדים טיפל בהן מהיותו איגוד מקצועי; משום כך יש להתעכב על דרכי ההעברה של הכספים ממחלקת החינוך עד לעובדים עצמם. נוסף על שכר הלימוד ששילמו ההורים, מומנו מוסדות החינוך, לרבות משכורות המורים, מהקצבות של גופים שונים: ההסתדרות הציונית (ואחר כך הוועד הלאומי); הסתדרות העובדים (ההסתדרות הכללית והסתדרות הפועל מורח'י,² זו שהשתייכו אליה עובדי החינוך של זרם 'המזרחי'); העיריות והיישובים; מחלקת החינוך של ממשלת המנדט הבריטי, שהקצבותיה המעטות גדלו במשך השנים. מסיים שונים, ציוניים ויישוביים, מקומיים וזרמיים, תרמו גם הם בצורה ישירה או עקיפה למימון.

לענייננו כאן נתמקד במשכורות העובדים. מחלקת החינוך של ההסתדרות הציונית שילמה ישירות למורים ולמוסדות החינוך שבבעלותה עד קבלת חוקת החינוך בקונגרס הציוני ה-ט"ו בשנת 1927, ואחריה המשיכה לשלם למורי הזרמים 'הכללי' ו'המזרחי', והכירה באוטונומיה כספית ומנהלית של זרם העובדים בלבד. זרם זה שילם לעובדי החינוך שלו באמצעות 'המשקים', הבעלים המקומיים של מוסדות החינוך שלו - מזכירות קיבוצים ומושבים, ועדים של שכונות פועלים, ועדי הורים של בתי חינוך במושבות ובערים (למעט מקרים חריגים). ב-1932, עם העברת הבעלות על בתי הספר היסודיים מהסתדרות העובדים אל מחלקת החינוך היישובית, הוחלט שכל מקום יישוב ישמור לעצמו את הקצבת החינוך המקומית ואת ההכנסות משכר הלימוד. הביזור גבר בשנות השלושים, עקב לחצים שהפעילו

2. 'הפועל המזרחי', בתוך: ד' בן-מאיר, לכסיקון ההסתדרות, תל-אביב 1980, עמ' 261.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

אנשי הציונים הכלליים וההוגים האזרחיים ממעוזיהם בעיריית תל-אביב וברשויות המקומיות של המושבות. האחריות על תשלום המשכורות למורים בבתי הספר היסודיים הועברה ממחלקת החינוך לרשויות המקומיות. תהליך ההעברה נמשך עד 1941, בקצב ובדרך שונים ממקום למקום. הוא התרחש בזרם העובדים רק מ-1939, מועד הצטרפותו המנהלית והכספית למערכת החינוך היישובית. לעובדים בגני הילדים ובמוסדות החינוך העל-יסודיים שלו המשיך הזרם לשלם את המשכורות באמצעות 'המשקים' גם אחרי 1939.

זרם העובדים הוקם יחד עם הסתדרות העובדים. בעשר שנותיו הראשונות הוא היה באחריות 'ועדת התרבות' (או 'ועדת התרבות המרכזית') ההסתדרותית, וזו עסקה גם בחינוך מבוגרים. ב-1931, עם גידול מוסדותיו של הזרם וריבוי מוריו ותלמידיו, הקימה הסתדרות העובדים מערכת חינוך נפרדת לגנים ולבתי הספר של הזרם שנקראה 'ועד מוסדות החינוך', ומ-1934 'המרכז לחינוך'.

בשל המיסוד ההסתדרותי המשתנה חלו גלגולים היסטוריים גם בשמו של הארגון - מושא דיוננו: מ-1925 ועד 1931 דובר ב'חבר עובדי [ועדת] התרבות', ונכללו בו גם מורים בשיעורי ערב, ספרנים ומרצים למבוגרים; עד 1934 התקיים 'ארגון עובדי ועד מוסדות החינוך', ומאו - 'ארגון עובדי המרכז לחינוך'.³ עיון בחוזרי הארגון מלמד כי ממחצית 1939 ואילך שונה השם ל'ארגון עובדי החינוך של [או: ב]זרם העובדים', ולעומת זאת בשאר הפרסומים של הארגון המשותפים לו ולמרכז לחינוך נותר הציון 'ארגון עובדי המרכז לחינוך' או שנכתב 'הוצאת המרכז לחינוך וארגון עובדיו'. המונחים 'ארגון' ו'זרם העובדים' שימשו בפרק הזמן הממושך יותר, ולכן נשתמש במאמר בעיקר בצירוף זה: 'ארגון עובדי זרם העובדים' (וכן בקיצורים 'ארגון' ו'ארגון העובדים'), ועם זאת נציין את השם ההיסטורי הנכון. ארגון העובדים היה יחידה אוטונומית בזרם העובדים, במסד ההסתדרותי ובהסתדרות המורים משום שהוא לא הסתפק בתפקיד של איגוד מקצועי וחבריו סברו כי עליהם לעסוק גם במשימות חינוכיות-לאומיות, ולא להניח אותן למוסדות הזרם. בלשונו של מאמר שסיכם את דרך הארגון בראשית שנות החמישים: 'ארגון חבר העובדים בזרם זה היווה חטיבה, שמותר לכנות אותה בשם נוסף על התואר ארגון פרופסיונלי. השם הנאה לו הוא תנועה חינוכית אשר הקיפה המוני מורים, ילדים והורים'.⁴ מטרת המאמר היא אפוא לפרט ולנתח את האוטונומיה, את הייחודיות ואת כפל התפקידים - ייצוג מקצועי וחינוך. מתנועה חינוכית אינטימית בת עשרים עד שלושים מורים וגננות, היה הארגון לגוף שהלך והתמסד עם גידולו לכדי יותר מאלף חברים ערב הקמת המדינה.⁵ רק ב-1934 הוא

3. ראו: ש' רשף, זרם העובדים בחינוך - מקורותיה ותולדותיה של תנועה חינוכית בשנים תרפ"א-תרצ"ט, תל-אביב 1980 [להלן: זרם העובדים בחינוך]; י' דרור, החינוך החברתי-ערכי בזרם העובדים בתקופת המנדט הבריטי (1921-1948), תל-אביב 1994.

4. ב., 'ארגון עובדי החינוך בזרם העובדים', בתוך: ד' קמחי ול"י ריקליס (עורכים), ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג-תשי"ג, תל-אביב תשט"ז, עמ' 478-485 (הציטוט בעמ' 484).

5. המספרים משוערים על פי: ב., ב., שם: ב'14 מורים פתחה [ועדת התרבות הכללית] בעבודתה, ומשמעדה על סף פירוקה הגיעה למספר של 300 בערך' (הציטוט בעמ' 479). לעומתו, אברהם קויפמן, מוותיקי

הצטרף להסתדרות המורים, בתור גוף אוטונומי, והסתדרות המורים הצטרפה להסתדרות הכללית של העובדים רק ב-1949; שתי העובדות האלה מדגימות היטב את מערכת יחסיו המורכבת של 'ארגון עובדי זרם העובדים' עם הזרמים והארגונים היישוביים האחרים ואת רצונו לשמור על אוטונומיה חינוכית ומנהלית-כלכלית. הארגון התלבט בין הגבלת החברות בו לעובדי זרם העובדים בלבד ובין פתיחתו, מטעמים אידאולוגיים-מעמדיים, לכלל עובדי החינוך בהסתדרות; יחסו לעובדי החינוך בקיבוץ ובמושב היה דו-ערכי בשל התנגשות של אינטרסים ארגוניים, מצד אחד, ושיתוף אידאולוגי מצד שני. הארגון קיים – במשותף עם 'המרכז לחינוך' אך גם בנפרד ממנו – כינוסים והשתלמויות מורים שעסקו גם בסוגיות מקצועיות וגם בסוגיות חינוכיות, ועדה פדגוגית, כתב-עת והוצאה חינוכית פעילה ('אורים') ועוד. מצד אחד הוא סיפק שירותים ('עזרה הדדית') ועמד בתוקף על הזכויות החברתיות והמקצועיות של חבריו, ומצד שני חברי הארגון נשאו בנטל המשימות הלאומיות של תקופת הבית הלאומי הנבנה.⁷ ניתוח מאפייני הארגון המקצועי הדואלי הזה, שצמח מתנועה חינוכית וחרף הקשיים התמיד בטיפוחה כל שנות קיומו, יוסיף אפוא נדבך לחקר יחסי הכלכלה, החינוך והאידאולוגיה הציונית-סוציאליסטית בימי המנדט.

נסיבות הקמתו של הארגון מלמדות על ייחודו, כפי שמצא שמעון רשף במחקרו על זרם העובדים בשנים תרפ"א-תרצ"ט (1921-1939), והייחוד נשמר גם בהמשך. תרפ"ה (1925) היא שנת הקמתו הרשמית של הארגון, לפי המניין של ראשיו,⁸ אבל כבר בתרפ"ג (1923) יזמה ועדת התרבות ההסתדרותית פגישה אזורית ראשונה של עובדי חינוך בעמק יזרעאל⁹ ובשנים 1923-1925 היא יזמה פגישות והשתלמויות נוספות.¹⁰ מכל מקום, כינוס ארצי ראשון התקיים בתל-אביב רק בתרפ"ח (1928).¹¹

1925 נחשבה לשנת ההקמה בגלל ההחלטות הפורמליות שקיבלה אז המועצה של ועדת התרבות המרכזית (או 'מועצת התרבות של ההסתדרות') בעין-חרוד. לראשונה השתתפו במועצה גם נציגים של עובדי החינוך ושל המשקים בעמק. עקב הביקורת הקשה שהוטחה בפעולה של ועדת התרבות, החליטה המועצה להתארגן מחדש: מועצת התרבות תתכנס אחת לשלושה חודשים ותורכב מנציגים שייבחרו בוועידת ההסתדרות, מבאי-כוח הסניפים הגדולים

הארגון ופעיליו, ציין בפתיחת הוועידה הי"ז ב-1945 ש'מלאו עשרים שנה לקיום הארגון', ומנה 11 גננות ו-19 מורים בין החברים הראשונים. ראו: ארכיון העבודה [להלן: אה"ע] תיק 944 (בכל מקום שלא מצוינת חטיבה אחרת – הכוונה לארכיון המרכז לחינוך/זרם העובדים, אה"ע IV 215). על מספר חברי הארגון ערב הקמת המדינה ראו באותו תיק, בדין-וחשבון לוועידה הי"ז, ובדין-וחשבון תש"ז-תש"ט (תיק 152).

6. ר' אבן-שושן, 'הצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות העובדים הכללית', חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ה.

7. לעיל, הערה 1.

8. אברהם קויפמן, לעיל, הערה 5; ב. ב., לעיל, הערה 4, עמ' 479.

9. אה"ע V 142, תיק 17; רשף, זרם העובדים בחינוך, עמ' 200.

10. רשף, שם, וכן הערה 51 עמ' 420.

11. 'כינוס ארצי של עובדי וועדת התרבות', הפועל הצעיר, שנה 21, חוברת 2 (ב' חשוון תרפ"ח, 28.10.1927); רשף, שם, עמ' 196.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

של ההסתדרות בעיר ובכפר ומבאי־כוח העובדים בפעולה התרבותית בהסתדרות: גננות, מורים בבתי הספר ובשיעורי הערב, ספרנים, מרצים למבוגרים וכולי. בכך הונח היסוד לקשר הדוק בין הממסד ההסתדרותי (לימים 'המרכז לחינוך') ובין ארגון העובדים במוסדות החינוך שלו. כן נוספו מכאן ואילך נציגי 'המשקים' – הקיבוצים והמושבים, המושבות והערים – והם היו צלע שלישית במוסדות ההסתדרותיים העליונים שהופקדו על החינוך הפועלי.

באותה מועצה של 1925 גם הוחלט שוועדת התרבות תהיה אחראית ל'פגישות פיריודיות מחוזיות וארציות' של ארגון העובדים (או עדיין 'חבר עובדי התרבות' כולם) 'לשם השבחת העבודה התרבותית והעמקתה'.¹² כך נקבעו כבר ב־1925 שני רכיבים משלימים במהותו של ארגון עובדי זרם החינוך: מהד גיסא, האיגוד המקצועי של עובדי הזרם שותף בהנהלה של ממסד החינוך של ההסתדרות העובדים, עם נציגי 'המשקים', קרי עם נציגים של הקהילות ושל ההורים ביישובים שהתקיימו בהם מוסדות החינוך של הזרם; מאידך גיסא, האיגוד הופקד גם על משימות תרבותיות־לאומיות בהיותו חלק מן התנועה החינוכית של זרם העובדים.

ב־1927 התכנסה הוועידה השלישית של ההסתדרות, ובהיותה הגוף העליון של ההסתדרות קיבלה גם היא, כמו מועצת התרבות לפנייה, די־ו־חשבון על הפעולות של ועדת התרבות המרכזית. הוועידה הצטרפה לביקורת הקשה על גוף זה והחליטה בין היתר שמועצת התרבות בת עשרים וחמישה החברים תכלול שלושה נציגים של העובדים במוסדות של ועדת התרבות.¹³ ביקורת רבה נוספת הוטחה בוועדת התרבות בכינוס הארצי הראשון של כל עובדיה ב־1928. העובדים בוועדת התרבות בחרו שם ועד מרכזי והטילו עליו להמשיך בייצוג המקצועי ובפעילויות הפדגוגיות, ולייצגם במגעים עם מוסדות שונים, בוועדת התרבות ובהסתדרות העובדים, ומחוץ להן.¹⁴

ועדת התרבות חששה מפני עצמאות־יתר של עובדיה, אף על פי שבהסתדרות העובדים היתה הסכמה כללית סביב העיקרון שהיא תסייע לארגונה של כל קבוצה מתבריה שתראה בכך. נוסף על כך התעוררו חילוקי דעות עקרוניים בין הממסד החינוכי לעובדיו על ייחודו של החינוך הפועלי, על מטרותיו ועל שיטותיו – בלימודים ובפעולה החינוכית־חברתית במוסדות החינוך ובתנועות הנוער (עיקר פעולתן החל באותן השנים, אחרי מלחמת העולם הראשונה). שררה אז מבוכה סביב בחירת דרכו של זרם העובדים, אחרי שהוחלט להקים אותו ב־1920-1921 ואחרי הניסיונות הראשונים של מוסדות חינוך חדשניים בראשית שנות העשרים. בסופו של דבר נמצאה הפשרה, ועובדי החינוך שותפו בממסד החינוך ההסתדרותי. העובדים ביססו מכאן ואילך את ארגונם העצמאי והשתדלו לאזן בין התפקוד של האיגוד המקצועי ובין התפקודים התרבותיים־פדגוגיים.¹⁵

12. 'החלטות מועצת התרבות, כ"ג-כ"ה ניסן תרפ"ה', הפועל הצעיר, שנה 18, חוברת 30-31 (11.5.1925); רשף, שם, עמ' 194.

13. אה"ע IV 206; רשף, שם, עמ' 198-199.

14. לעיל, הערה 11; רשף, שם, עמ' 196-197.

15. רשף, שם, עמ' 189-202.

רשף מציין כי שלב 'התנועה חינוכית', כדבריו, החל אחרי ההתחלות הניסיוניות בשנים 1923-1921. בזמן 'התנועה החינוכית' הוקם ארגון העובדים, ושיאו ניכר בפגישות מורים ובעלונים חינוכיים בשנים 1926-1927. פרק הזמן ההוא התאפיין, לפי רשף, לא רק ברצונות המתנגשים של ועדת התרבות, מזה, ושל עובדיה, מזה, סביב עיצוב החינוך הפועלי, אלא גם בהרגשת 'בדידות פדגוגית' של מורים מפוזרים ביישובים שונים בכפר ובעיר, ובהרגשת שליחות והזדהות עמוקה עם תנועת הפועלים הציונית-סוציאליסטית. העובדה שארגון העובדים הוקם בשנות העשרים, כאשר הזרם היה 'תנועה חינוכית', כהגדרת רשף, השפיעה על אופיו גם כאשר הזרם היה ל'מערכת חינוכית' ממוסדת,¹⁶ וארגון העובדים, המחויב לעובדי החינוך הפוזורים ברחבי הארץ ולאידאולוגיה הציונית-סוציאליסטית, השפיע על המערכת הממוסדת, קרי על מוסדות הניהול של המרכז לחינוך: שכן אלה התאפיינו באיזון משולש בין הייצוג של מנהליו, מזה, של עובדיו, מזה, ושל אנשי הקהילות והתורים מזה. אופי ארגוני זה של זרם העובדים, הייצוג המשולש במוסדות המנהלים שלו, נשמר גם בשנות השלושים והארבעים: עד 1946 ב'מועצה הכללית' (שנקראה גם 'מועצת המשקים') של המרכז לחינוך ובהנהלתו, ומאז, אחרי ארגון-מחדש נוסף, ב'מועצת החינוך' ובמוסדות המרכז לחינוך תחתיה.¹⁷ זה היה הבסיס הארגוני להתעצמות הפעילות התרבותית-חינוכית של ארגון עובדי המרכז לחינוך מייסודו ועד ערב הקמת המדינה.

המאמר הוא פרי מחקר של מכלול התיעוד על ארגון עובדי המרכז לחינוך ועל המרכז לחינוך, בעיקר משנות השלושים והארבעים. נבדקו, ראשית, תיקי הארגון המרוכזים בחטיבת המרכז לחינוך בארכיון העבודה (וכן מסמכים מארכיון העבודה בחטיבות אחרות), ומסמכים שונים של הארגון שנמצאו בארכיון החינוך היהודי באוניברסיטת תל-אביב – חוזרים שוטפים למורים, התכתבויות בעניינים אישיים ואחרים, כינוסי הארגון והוועידות שלו (פרסומים ודוחות לקראתם, פרוטוקולים והחלטות), תיקי 'הוועד המרכזי' של הארגון (הוא שכן ב'בית המורה' בתל-אביב), תיקים ייחודיים בענייני שכר, זכויות סוציאליות, עזרה הדדית וארגון; שנית, נבדקו פרסומי הארגון (והמרכז לחינוך) בכתב-העת אורים והספרים שראו אור בהוצאה זו; ושלישית, נעשה שימוש במקורות משניים – במחקרים שכבר צוטטו ובמחקרים אחרים על הסתדרות העובדים, על הסתדרות המורים ועל ממסד החינוך היישובי. המאמר מתבסס על שיטת 'הקטגוריות הפנימיות'¹⁸ – בהיות הארגון גם תנועה חינוכית

16. רשף, שם; רשף, 'החינוך הפרוגרסיבי ותנועת העבודה בארץ-ישראל – ממד עלום בתולדות הזרמים בחינוך', עיונים בחינוך, 21 (ינואר 1979), עמ' 5-24.

17. תקנות המרכז לחינוך (1939?), אה"ע תיק 1281ב; סיכום הוועדה לגבי הראורגניזציה של המרכז לחינוך, 1946, תיק 1333ב; לשאלת מבנה המרכז לחינוך, 1946, ארכיון החינוך היהודי, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל-אביב (כולל תיקים מארכיון הסתדרות המורים) [להלן: אח"ח] 2015/5.175.

18. ראו למשל, N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (eds.), *Handbook of Qualitative Research*, London & New Delhi 1994, pp. 26, 100; A. Bryman and R. G. Burgess (eds.), *Analyzing Qualitative Data*, London & New York 1994

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

ייחודית, הסוגיות ייוצגו ויידונו על פי הקטגוריות העולות מתוך התייעוד, והניתוח רק יסתייע במקורות התאורטיים המשניים. לשון אחר: ניתוח על פי קטגוריות הייצוגיות של מקורות תאורטיים, העוסקים באיגודים מקצועיים בכלל ובארגוני מורים בפרט, איננו מתאים לארגון שהוא מושא דיונו.¹⁹

מניתוח מכלול החומר עלו חמש קטגוריות עיקריות: מבנה הארגון וזיקותיו החיצוניות; מי השתייך לארגון (והקריטריונים לדיפרנציאציה בשכר); יחסי 'הכפר והעיר' בארגון; האיזון בין תפקודי האיגוד המקצועי של הארגון ובין תפקודיו התרבותיים-פדגוגיים; השילוב בין עזרה הדדית ומאבק למען זכויות חברתיות ומקצועיות ובין מילוי המשימות הלאומיות. קטגוריות אלו כבר נזכרו בקצרה בפסקת הפתיחה, והן והסתעפויותיהן תשמשנה להצגת ממצאי המחקר על ארגון עובדי זרם העובדים בתקופת המנדט.

1. מבנה הארגון וזיקותיו החיצוניות

ארגון עובדי זרם העובדים היה מוסד ייחודי לא רק בעיסוקיו אלא גם במבנהו הארגוני. הארגון התמסד בהדרגה, אך סוגיות ה'חוקה' או ה'תקנון' שלו נדונו באורח מקיף ושיטתי רק במושב השני של ועידתו הי"ז, ב-1946, אחרי יותר מעשרים שנות קיום. הארגון היה קשור למרכז לחינוך במערכת יחסים מורכבת – אך גם למוסדות הסתדרותיים כלליים; הוא היה חלק מהסתדרות המורים גם על בסיס אישי וגם על בסיס קיבוצי. נפרט אפוא את המורכבות המבנית של הארגון, הפנימית והחיצונית.

התמסדות הדרגתית אפיינה את הארגון, אחרי הקמתו בשלב 'התנועה החינוכית' של זרם העובדים והתמדתו בשלב 'המערכת' שרוכזה במרכז לחינוך. עם גידולו חל ב-1935 מעבר מ'דמוקרטיה ישירה' ל'דמוקרטיה ייצוגית' – מ'כינוסים' של כלל העובדים (שמונה במספרם עד אז) לוועידות ייצוגיות, ואז נוספו, לצד הוועידות, גם 'כינוסים פדגוגיים' לכלל העובדים. לקראת הוועידה הי"ד (1940) הוחלט על מיסוד נוסף: הבחירות בסניפים יתקיימו ביום מסוים. המעבר מדמוקרטיה ישירה לייצוגית נמשך וגבר בשלהי המנדט: בחלק מהסניפים ניהלו מועמדים תעמולה למען בחירתם לוועידה הי"ז (1945-1946) והציגו מצעים בניסיון להתוות 'מחדש את דרכו של הארגון. בתעמולתם ניכרה ביקורת סמויה כלפי ההנהגה ההיסטורית הוותיקה, זו שרוב אנשיה נמנו עם מנהיגי הארגון מאז הקמתו.²⁰

הוועד המרכזי ניהל דיון ציבורי על חוקת הארגון בחוזרים ובוועידות, וכך היא

19. ראו גם אבן-שושן, 'הצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות העובדים הכללית', לעיל, הערה 6, עמ' 140-133.

20. חוזרים 11, 13, 98, 130, 131, 215, אה"ע IV 215 (פירוט תיקי הארכיון שבהם נמצאים החוזרים נמצא בסוף רשימת ההערות); 'פרטיכל של ישיבת ועדת הבחירות לוועידה הי"ז', 12.3.45, אה"ע תיק 1579; יונה רבינוביץ, רחובות, אה"ע תיק 1328; מורים וגננות עובדי המרכז לחינוך (באזור השרון הדרומי), אה"ע רשימה II תיק 4.

גובשה ותוקנה במשך השנים. בוועידה התשיעית (1936) הוחלט על מספר הצירים בוועידה, ונוספה הערה: המקומות הרחוקים, אלה שאי-אפשר לצרפם לגושים גדולים, ייוצגו בוועידה בשיעור גדול יותר משיעור אנשיהם בכלל חברי הארגון. נוהל מתחשב זה בקיבוצים ובמושבים לא שרד, ובוועידה הי"ז, שנערכה ב-1945-1946 ותתמה את הכינוסים והוועידות של תקופת המנדט, נבחרו צירים על פי גודל הסניפים: ירושלים והסביבה; תל-אביב והסביבה; חיפה והסביבה; סניפי השרון הצפוני והדרומי; סניפי עמק יזרעאל, עמק הירדן והגליל; וסניפי הדרום. כן נקבע מפתח מדויק בכל סניף לגנות, למורי יסוד ולמורי המשך.²¹ גם שמונת הסניפים עצמם ביטאו את המעבר לייצוגיות ממוסדת. הקמתם באה אחרי שלא הוקמו 27 'תאי-הארגון בכל מקומות העבודה היותר מרוכזים', כלשון החלטה שאומצה ב-1936. מטרת ההחלטה, שלא הוגשמה, היתה לקרב את הארגון אל עובדיו באזורי התיישבות מרוחקים יחסית.²² בהמשך המאמר נעמוד על דלות עיסוקיהם הפדגוגיים של הסניפים, למעט סניף עמק יזרעאל הפעיל.

ב-1933, בכינוס השביעי של הארגון, הוחלט כי הוועד המרכזי של הארגון יהיה המוסד הפעיל העליון שלו, וכבר נקבעו סגנים לחברי הוועד. הנוהג לא נשמר וחדשו אותו רק בוועידה הי"ז, ב-1945, וזו גם הוסיפה ממלאי מקום לחברי הוועדות האחרות. בוועידה התשיעית (1936) נקבע שהוועד המרכזי יהיה בן אחד-עשר חברים, חמישה מהם ימצאו במקום אחד, והוועד המרכזי יהיה גם ועדת הבחירות המרכזית של הארגון. באותה ועידה נקבע כי מזכירות הארגון תורכב משלושה חברי הוועד המרכזי.

שבעה מאחד-עשר חברי הוועד (ולא רק חמישה מהם) באו בשנות הארבעים ממקום אחד – מתל-אביב וסביבתה. עוד אחד בא מרחובות הסמוכה, אחד מחיפה ושניים מהתיישבות העובדת. נפגע אפוא הייצוג של הסניפים האחרים ובפרט הייצוג של סניפי ה'כפר' – רק חבר מושב אחד וחבר קיבוץ אחד.²³ הוועדה הפדגוגית נבחרה בכינוס הפדגוגי השמיני, ב-1934, ומאז השתלבה בוועדה הפדגוגית של המרכז לחינוך (שהוקמה ב-1933).²⁴ כן נבחרו, החל מהוועידה העשירית ב-1936, ועדת ביקורת וחבר בוררים (ולמים 'משפט חברים'), כמקובל בגופים ההסתדרותיים. מהוועידה הי"ז, האחרונה בימי המנדט, פעלה כבר ועדת בחירות נפרדת, והמזכירות הורחבה לחמישה עד שבעה חברים; זה היה מיסוד של נוהג קודם שדווח בחוזר מ-1940, ואף הוא העדיף את התל-אביבים ואת שכניהם הקרובים: 'הוחלט להשאיר את המנהג של מזכירות מורחבת – המזכירות [בת 3 חברים] בתוספת חברים

21. חוזר 13, שם; ועדת הבחירות לוועידה הי"ז, שם.

22. דין-וחשבון לוועידה הי"ג, אה"ע תיק 1269, עמ' ג-ד; חוזר 16, אה"ע IV 215; דין-וחשבון לוועידה הי"ז, אה"ע תיק 944, עמ' 16. יש לציין שמספר הסניפים השתנה במהלך השנים: לדוגמה, על פי 'ארגון עובדי המרכז לחינוך', אורים, ניסן (תש"ג), עמ' 87-88, פעלו בשנה זו רק שבעה סניפים.

23. חוזרים 7, 13, אה"ע IV 215; 'רשימת חברי הוועד המרכזי וכתובותיהם, 3.12.44', אה"ע תיק 1169; וכן רשימות חברי הוועד המרכזי בהחלטות של ועידות הארגון.

24. רשף, זרם העובדים בחינוך, עמ' 192, 208-232, 242, וכן הערה 13, עמ' 422. ראו גם חוזר 10, אה"ע

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

מהוועד המרכזי בעיר ובסביבה - לדיון בשאלות מיוחדות.²⁵ עם זאת, חברי המזכירות קיבלו קהל מדי יום אחר-הצהריים, לשירות הפונים מקרוב ומרחוק, במשרד שבבית המורה' ברחוב שטראוס בתל-אביב, ובעת הצורך אף תגברו את מספר העונים לפניות והאריכו את זמני הקבלה.²⁶

סממן נוסף של מיסוד ניכר בבחירת מורשה הארגון במקומות השונים ב-1942. תפקידי הוגדרו במפורט:

בקבלו חומר ארגוני להמציאו מיד לידי החברים; כשהעניין דורש תשובה מיידית כגון מילוי שאלונים וכדומה עליו לאסוף את החומר האמור ולהמציאו למשרדנו. ביום קבלת המשכורת עליו לגבות את המסים, את תרומת המגבית [2,000 לא"י] ולהמציאו אלינו ללא איחור. המורשה חייב להודיע לנו על כל עניינים ארגוניים-פרופסיונליים ללא כל איחור והזנחה; המורשה הוא המקשר בין החברים לארגון. במקרה הזנחה מצד החברים על המורשה להודיע לנו את שם המזניח והסיבה. ... במקומות שהמנהל הוא האחראי בפועל, או חבר אחר מבין העובדים, הרי זה בסדר ועל החברים להודיע לנו שהח' הנ"ל נשאר להבא בתפקיד המורשה.²⁷

עוד פן של התגברות המיסוד היה הגידול במסי הארגון: מס ארגון ומס תרבות, נוספים על מס החינוך הכלל-הסתדרותי, ולצדם מגביות מיוחדות, פנימיות וחינוכיות.²⁸ אמנם היו לארגון העובדים יחסים מורכבים גם עם המרכז לחינוך וגם עם המוסדות הכלל-הסתדרותיים, בעיקר סביב ענייני השכר ועניינים מקצועיים, ונדון בכך בהמשך; ואמנם התגלעו לעתים חילוקי דעות סביב נציגות הארגון במוסדות של המרכז לחינוך וסביב ההרכב של הוועדה הפדגוגית המשותפת ושל ועדות-המשנה שלה;²⁹ ובכל זאת, היחסים בין הארגון ובין המרכז לחינוך התאפיינו בשיתוף פעולה הדוק. כך, למשל, התקיימה תמיד ישיבה משותפת לנציגי המוסדות הפעילים של שני הגופים על 'סידור העבודה' השנתית של העובדים ועל היקף משרותיהם.³⁰ להמחשה נוסף כאן ציטוט מספר הסתדרות המורים תרס"ג-תשי"ג. נקבע שם כי הארגון

25. חזורים 20, 99, 152 אה"ע IV 215; החלטות הוועידה הי"ז, אח"י 10.39/582; 'הצעת תקנון לארגון עובדי החינוך, 4.3.45, אה"ע תיק 1337; 'הצעת תקנון לארגון עובדי החינוך (הצעת הוועד המרכזי)', אורים, סיוון (תש"ו), עמ' 95-96.

26. חזורים 12, 98, 104, אה"ע IV 215.

27. חזר 126, שם.

28. חזר 103, שם; 'דיעות ארגון עובדי החינוך', ינואר 1943, אה"ע תיק 1554, עמ' 5.

29. 'החלטת מועצת המשקים בדבר קביעת 5 חברים בתור ב"כ במרכז לחינוך, 11.5.38, אה"ע רשימה III, תיק 47; 'ביחס לוועדה הפדגוגית, 14.1.1942, שם, תיק 1320ב; 'ועדת המשנה של הוועדה הפדגוגית, 22.1.42, שם, תיק 1320ב; 'א' הוועדה הפדגוגית; (ב) שאלת הרכב הנהלת המרכז לחינוך והמזכירות, 3.2.44, שם, תיק 1288א.

30. 'אישור סידור העבודה לשנת תש"ד, 5.12.43, אה"ע תיק 1288א.

היה דוגמה בולטת, ובשנות המנדט אף יחידה במינה, ל'שותפות של עבודה ממשית [ואחריות למפעל כולן] בין נותני העבודה [ההסתדרות באמצעות המרכז לחינוך] ובין מקבליה'. הקביעה פורטה בסקירה על הארגון: ראשית, הוועד הפועל לא היה אחראי לכלל תקציב החינוך ההסתדרותי אלא לחלקו־שלו בלבד, ובכל זאת הארגון תבע שמוסד זה של הסתדרות העובדים יאשר פורמלית את התקציב כולו, ולא אחרי מעשה אלא כתנאי לפעולות החינוך. התביעה נועדה לשמור על המרכז לחינוך מפני התפשטות־יתר ולמנוע התמוטטות כספית מפאת עודפים בכוח־אדם או הוצאות חורגות, שכן הארגון ראה עצמו אחראי למפעל החינוך של הזרם, ולכן דאג לגורל מעסיקו – המרכז לחינוך – באמצעות מוסדות ההסתדרות. שנית, המרכז לחינוך היה חייב לקבל את הסכמתו של ועד הארגון לפתיחת מוסדות חינוך חדשים או להעביר את המחלוקת למוסדות ההסתדרות, כפי שהיה נהוג במחלוקות על ענייני השכר ועל עניינים מקצועיים אחרי שהארגון והמרכז לחינוך לא הצליחו ליישבן בכוחות עצמם.³¹ סוגיית הצטרפותו של ארגון עובדי הזרם להסתדרות המורים נמצאה שנים רבות על שולחנם של ראשי הארגון, והכריעו בה רק בראשית שנות השלושים. היא היתה קשורה במישרין לכך שהסתדרות המורים עיכבה זמן רב את הצטרפותה להסתדרות העובדים הכללית. שתי ההסתדרויות דנו כחצי יובל שנים ביחסיהן – מ־1923, במשך עשרים שנים אחרי שנוסדה הסתדרות המורים ושלוש שנים אחרי ייסוד ההסתדרות הכללית. ב־1945-1946 היו הצדדים בשלים להצטרפות המורים, אך רק ב־1949, אחרי הקמת המדינה, הוסכם על ההצטרפות.³²

הצטרפות עובדי הארגון אל הסתדרות המורים נדונה ב־1932 הן בארגון והן בוועד הפועל של הסתדרות העובדים הכללית. בעלי הדבר עצמם העידו כך במבט לאחור בראשית שנות החמישים: 'תכנית זו צפנה בחובה כוונה ציונית ופועלית חשובה – ריכוז כל כוחות ההוראה במסגרת ארגונית מלוכדת, אגב מבט למרחוק של שילוב הסתדרות המורים בהסתדרות העובדים הכללית'. הארגון הצטרף לבסוף בתרצ"ד (1934/5) להסתדרות המורים כ'סקציה אוטונומית מבחינה תרבותית וחינוכית'. כפי שהוסבר במבוא, בשנות השלושים הועברו רק בתי הספר היסודיים לאחריותה של מחלקת החינוך היישובית, ועל כן עם ההצטרפות המגורית של הארגון להסתדרות המורים, הועברו לטיפול 'מרכז המורים', הגוף הביצועי שלה, ענייניהם המקצועיים של המורים בתי הספר היסודיים בלבד; בעובדים במוסדות הזרם האחרים, בגננות ובמורי מוסדות ההמשך, טיפל ארגון עובדי זרם העובדים.³³ עם זאת, ואף על פי שארגון עובדי זרם העובדים היה קרוב רעיונית ומעשית להסתדרות המורים ואף היתה לו נציגות במוסדותיה, ניכרה מידה של מתת ביחסי הארגונים. ב־1934, שנת ההצטרפות, נדפס בחוזר לחברי ארגון העובדים הדיווח הבא:

31. ב., לעיל, הערה 4, עמ' 480.

32. אבן־שושן, 'הצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות העובדים הכללית', לעיל, הערה 6; חזורים 155, 160, אה"ע IV 215.

33. ב., לעיל, הערה 4, עמ' 481; רשף, זרם העובדים בחינוך, עמ' 286; החלטות הוועידה הי"ב, אה"ע תיק 1516; חזר 45, אה"ע IV 215; החלטות הוועידה הי"ד, שם, רשימה III, תיק 38.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

לרגלי פתיחת בתי ספרנו החדשים במושבות פתח־תקווה, חדרה וכרכור פרסם מרכז המורים מכתבים ומודעות בעיתונים נגד פתיחתם ונגד התקשרות מורים עם המוסדות האלה. כל זה עשה הוא על דעת עצמו, מבלי להתייעץ לפחות עם הארגון שלנו ועם חברינו במרכז המורים. כמחאה נגד פעולה זו של המרכז הודיעו לנו באי־כוחנו, הח"ח זיסלה [דב גזית] ומינה הפיץ על התפטרותם. אולם אנו חייבנום להמשיך בחברותם במרכז המורים עד התברר העניין.³⁴

ב־1935 פורטו בחוזר בעיות ביחסי הארגונים:

במועצה [הארצית של באי־כוח העובדים] תישמע סקירה על הנעשה בהסתדרות המורים הכללית, אבל עתה אנו מעירים את מחשבת החברים לשאלה – כיצד ואיך להגביר את כוחנו והשפעתנו המעשיים בתוך ההסתדרות הכללית של המורים? האם אין מצדנו להציע גם שינויים במבנה? מה דעת החברים על "הד החינוך" [ביטאון הסתדרות המורים] וכו'? רצוי הדיון בין החברים שלנו לשם סיכום במועצה.³⁵

בעייתיות נוספת התגלתה ב־1938 באשר ליכניסת חברינו לקופת ביטחון החיים, שהוצעה לכל חברי הסתדרות המורים. בחוזר נרמזה המחלוקת ונאמר בבירור כי הארגון העדיף את 'הסנה', חברת הביטוח ההסתדרותית: 'אנו עומדים בברור מקיף עם מרכז המורים על שאלות הפנסיה והביטוח לעובדי החינוך, וכל עוד לא נמצאו הדרכים לפתרון אין להתקשר עם מוסד חדש בשטח זה, ולו אפילו בצורה ארעית, מכל שכן כשאנו קשורים עם חברת הסנה'. לבסוף החליט הארגון לטפל בשאלות הביטוח והפנסיה של כל חבריו, ולסייע למרכז המורים בטיפול בשאלות אלה אצל מורי בתי הספר היסודיים של הזרם, אף על פי שפורמלית זה היה תפקידה של הסתדרות המורים לבדה.³⁶ השתלבו כאן עיסוק לגיטימי בזכויות של חברי הארגון, מזה, ומאבקי כוח נגד הסתדרות המורים, מזה, והמאבקים לא פסקו גם בעשור הבא. באמצע שנות הארבעים, כשנידון הצירוף של הסתדרות המורים כולה להסתדרות הכללית, נותרו עוד מתנגדים בקרב חברי ארגון עובדי זרם העובדים, אך בניגוד להתלבטויות של שנות השלושים, הפעם תמיכת הוועד המרכזי בצירוף היתה נחרצת. בדיון שנערך על כך בוועידה הי"ז (1945) של ארגון עובדי זרם העובדים נשמעו אמנם עמדותיהם של השוללים את צירוף הסתדרות המורים להסתדרות העובדים הכללית, אלה שדבקו בהתנגדותם במשך כל עשרים שנות קיומו של ארגון העובדים של הזרם; ביטא אותן יעקב שניידר (שריד) מרחובות, מהפעילים הבולטים בזרם ובארגון עובדי ולימים מנכ"ל משרד החינוך והתרבות; ובכל זאת החליטה הוועידה ההיא לתמוך דו־משמעית בהצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות הכללית. הצירוף נדחה ל־1949 בגלל קשיים פנימיים ובגלל תלאות המאבק בבריטים, מלחמת העצמאות והקמת המדינה, אך העמדה שאימץ ארגון עובדי זרם העובדים ב־1945

34. חוזר 9, אה"ע IV 215.

35. חוזר 11, שם.

36. חוזרים 38, 128, שם.

היתה חד־משמעית והמשיכה את החלטתו להצטרף להסתדרות המורים ב־1934: 'הוועידה מוצאת כי הגיעה השעה להצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות העובדים. חברינו נדרשים להיות פעילים בהכשרת הלבבות לקראת בצוע שאלה זו בוועידה הקרובה של הסתדרות המורים'.³⁷

נראה כי ההסבר של רות אבן־שושן לכך שהסתדרות המורים הצטרפה להסתדרות העובדים הכללית רק ב־1949 מתאים גם לביאור האיחור בהצטרפות הארגון למרכז המורים, כעשור לאחר ייסודו של הארגון. הסתדרות המורים עמדה על עצמאותה המלאה ובמשך כעשרים וחמש שנים סירבה להיות חלק מההסתדרות הכללית, הסבירה אבן־שושן, ודבקה בסירובה למרות הקרבה בין שני הארגונים, עד כדי הפיפה אידאולוגית ופוליטית, ולמרות היתרונות הכלכליים הברורים שבהצטרפות, שכן

המורים שמרו על האתוס [שלהם] שגובש בעליות הראשונות ולא השתנה לאורך השנים עד להקמת המדינה: תחושת האחריות להכוונתה של מערכת החינוך העברי לאומי ... ה'ביחד' והצורך בעצמאות למרות הויכוחים והפילוגתות הפנימיות. רק כינונה של מדינת ישראל והקמת משרד חינוך אפשרו למורים להסיר את תחושת האחריות מה'פיקדון' הלאומי ולהפוך לאיגוד מקצועי.³⁸

חברי ארגון העובדים של זרם העובדים אכן חשו קרובים להסתדרות המורים ושותפים אידאולוגיים ופוליטיים לפעולותיה, ולא במקרה שכן משרד הוועד המרכזי שלהם ב'בית המורה' שבתל־אביב. עם זאת, כשם שהם ביקשו לעצמם תפקיד תרבותי־חינוכי בתוך זרם העובדים, כך רצו לשמר את האתוס הפועלי הציוני־סוציאליסטי של זרם העובדים כלפי חוץ, ועל כן הקפידו על עצמאותם בתוך הסתדרות המורים גם אחרי שהצטרפו אליה ב־1934. בסוף ימי המנדט, ערב הקמת המדינה, חשו קברניטי הארגון בשלים לסייע להסתדרות המורים להצטרף להסתדרות הכללית, להעביר לשתייה את ה'פיקדון' הלאומי ולהסתפק בפעילות של איגוד מקצועי.

ההחלטה של ארגון העובדים של זרם העובדים לתמוך בהצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות הכללית היתה למעשה ויתור של הארגון על מעמדו המגורי בתוך הסתדרות המורים, אותו מעמד שנקבע בהחלטה על הצטרפותו אליה ב־1934. נוסף על כך ביטאה ההחלטה לתמוך בצירוף של הסתדרות המורים גם התקרבות של עובדי זרם העובדים אל חברי הסתדרות העובדים שעבדו בורם הכללי. ועידת 1945 החליטה כי 'הוועד המרכזי, בשיתוף פעולה עם ארגון המורים חברי ההסתדרות, יברר ויחליט על האמצעים והדרכים

37. 'על הצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות הכללית', פרוטוקול של הוועידה ה־17, אה"ע תיק 944; יעקב שניידר, 'על הצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות העובדים', אורים, חשון (תש"ו), עמ' 77-79. החלטת הוועידה הי"ז, לעיל, הערה 25; אבן־שושן, 'הצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות העובדים הכללית', לעיל, הערה 6.

38. אבן־שושן, שם, תקציר, עמ' III-II.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

להשגת הסכמתו של כלל ציבור המורים בוועידה הקרובה [הי"ז] להצטרפות'. ארגון המורים חברי ההסתדרות פעל בעיקר בתל-אביב, ונכללו בו רבים מעובדי החינוך שבזרם הכללי.³⁹ בהחלטה מ-1945 ובביצועה ב-1949 נסגר מעגל הדיון המהותי על השאלה 'מי משתייך לארגון עובדי זרם העובדים'. הדיון הוא החל יותר מעשור שנים קודם לכן, בכינוס השביעי של הארגון ב-1933.

2. מי השתייך לארגון ? (והקריטריונים לדיפרנציאציה בשכר)

סוגיית ההשתייכות לארגון עובדי זרם העובדים היתה פשוטה לכאורה. ב-1925 השתייכו אליו כלל העובדים בפעולה התרבותית בהסתדרות הכללית: גננות, מורי בתי הספר ושיעורי הערב, ספרנים ומרצים למבוגרים. אחרי שהוקם 'ועד מוסדות החינוך' ב-1931 (מ-1934 'המרכז לחינוך') והופרד מן 'המרכז לתרבות', השתייכו לארגון רק העובדים ברשת החינוך ההסתדרותית. ובכל זאת הסוגיה הלכה והסתבכה גם אחרי ההפרדה בין עובדי הזרם לבין עובדי החינוך האחרים של ההסתדרות. מבחינה כלכלית פשוטה היה כדאי לעובדי זרם העובדים להתבצר בתוך עצמם וליהנות מיתרונות ההסכמים הכלכליים שהשיגו, אך תחושת הסולידריות הפועלית לא הניחה להם ועובדי חינוך נוספים התדפקו על דלתותיהם. חלק מהעובדים הללו הוכנסו לבסוף לארגון, וחלקם נותרו מחוץ לו, אך הארגון השתדל לסייע בענייניהם ככל יכולתו. עיון כרונולוגי מדוקדק מראה כי שאלת ההשתייכות הסתבכה עם השנים ובחלקה נותרה ללא פתרון.

השאלה הבסיסית שנשאלה אחרי 1931 - אחת עשרה שנים אחרי שנוסדה הסתדרות העובדים הכללית - היתה אם הארגון הוא רק ארגון של עובדי הזרם ההסתדרותי או נמנים עמו כלל עובדי החינוך חברי ההסתדרות, ובעיקר העובדים בזרם הכללי. הזרם הכללי זוהה אמנם עם 'הציונות הכללית', אך רבים מעובדיו היו אנשי תנועת העבודה⁴⁰ (זרם 'המזרחי' היה קשור כאמור להסתדרות עובדים נפרדת שקמה ב-1928, הסתדרות הפועל-המזרחי).⁴¹ כבר בכינוס השביעי של עובדי החינוך במוסדות ההסתדרות, באוקטובר 1933, צויין כי 'חבר עובדי החינוך חברי הסתדרות העובדים' 'מסייע ראשון לשינוי פני החינוך בארץ וכיוונו ברוחה של א"י העובדת', וצוין הצורך ב'ארגון המורים והגננות חברי ההסתדרות לארגון ארצי אחד'. הכינוס תבע מהסתדרות העובדים 'לכוון את הפוליטיקה החינוכית לשם שמירת

39. החלטות הוועידה הי"ז, לעיל, הערה 25; דברי 'הח' פרישמן (חבר הזרם הכללי, חבר ההסתדרות) בדיון בעקבות הרצאתו של שניידר (יעקב שריד) 'על הצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות הכללית', פרוטוקול של הוועידה הי"ז, לעיל, הערה 37.

40. על עובדי הזרם הכללי ונטיותיהם לזרם העובדים, מזה, ולזרם המזרחי, מזה, ראו למשל א' ריגר, 'החינוך העברי בארץ-ישראל', חלק א, יסודות ומגמות, תל-אביב ת"ש, עמ' 60-62.

41. לעיל, הערה 2.

רבות הילדים תלמידי בתי הספר הכלליים בארץ מסכנה זו [של]... שעת חרום אידיאולוגי בארץ והתגברות כוחות השחור בישוב, בציונות ובכותלי ביה"ס.⁴² רצח ארלוזורוב ביוני 1933 הסעיר וקייטב את היישוב בין שמאל לימין והיה הרקע להחלטה החריגה בחריפותה. הנושא המשיך להעסיק את הארגון גם אחרי ששקטו הרוחות הפוליטיות. באחד החוזרים הראשונים שפרסם הארגון מיד אחרי הכינוס השביעי צוין כי 'את הפגישות המחוזיות יש לקיים גם להבא, אולם תפקידן העיקרי צריך להיות ליכוד חברותי של העובדים וצריך לשתף בהם גם את החברים (חברי ההסתדרות) העובדים ברשת החינוך הכללית, הווי אומר כי הפגישות צריכות להיפתח לפגישות חבר עובדי החינוך. על סדר יומן של אלו יש להעמיד שאלות חינוכיות-ציבוריות כלליות מנקודת ראות של א"י העובדת'.⁴³ ב-1935 שוב נעשה שימוש בביטוי 'חבר עובדי החינוך חברי הסתדרות העובדים', בהקשר של הכניסה להסתדרות המורים, שכן 'אנו רשאים לארגן בתוך ההסתדרות הזאת את כל המורים חברי הסתדרות העובדים לשם עבודה חינוכית משותפת'. דובר גם על כינוס מועצה מיוחדת של עובדים אלה 'לשם הקמת החבר ולהופכו לארגון של קמ"א',⁴⁴ אך ההצעה לא הוגשמה. ב-1933 הושלמה ההעברה של מערכת החינוך היהודית בארץ-ישראל מן ההסתדרות הציונית אל מוסדות היישוב. ההעברה היתה כרוכה בביוור המערכת וזרמיה. לצד זרם העובדים העצמאי נוצרו בהדרגה בעלויות מקומיות על החינוך בתל-אביב, במושבות וברשויות המקומיות בכלל, ובתי הספר של כל הזרמים ומוריהם נחלקו ל'מוחזקים' (סוג א') ול'נתמכים' (סוג ב') - אלה שמחלקת החינוך היישובית ממנת את הפעלתם, ואלה שהיא רק תומכת במימונם. תנאי העבודה בתי הספר הנתמכים היו פחות טובים בדרך כלל. רק ב-1942 הוחלט לבטל את הסיווג המפלה, ועד אז העסיקה הבעיה הזאת את מוסדות זרם העובדים.⁴⁵ בוועידה הי"ב של הארגון (1938) הוחלט לתבוע מהמעסיק הישיר (המרכז לחינוך של הסתדרות העובדים) וממרכז המורים, הגוף שטיפל בבעיה מטעם כלל המורים שסבלו מאפליה, לדאוג שהמורים מסוג ב' שנתרו מחוץ למכסת 'המוחזקים' יוזמנו ראשונים להעברה לסוג א', על פי הוותק שהיה המדד לסיווגים אלה.⁴⁶ ב-1940 דווח לוועידה הי"ג של הארגון כי עדיין נותרו בזרם העובדים ארבעה מוסדות מסוג ב' ובהם שבעה מורים. היו עובדי חינוך נוספים שסבלו מהסיווג המפלה, אך הם לא השתייכו לארגון ונדון בהם בנפרד.⁴⁷ בפברואר 1939 דנה מזכירות הארגון ב'ארגון להבא', ושוב עלו שתי החלופות לגבולות החברות בארגון - עובדי הזרם ההסתדרותי בלבד או כלל עובדי החינוך חברי ההסתדרות -

42. חוזר 7, אה"ע IV 215.

43. חוזר 5, שם.

44. חוזר 11, שם.

45. רשף ודרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי, עמ' 26-27; א' נאמן, 'הישגים והשגות', בתוך: קמחי וריקליס, ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג-תשי"ג, לעיל, הערה 4, עמ' 435-451 (סעיף ד, דצנטרליזציה, עמ' 441-443).

46. חוזר 45, אה"ע IV 215.

47. דין-יחשבון לוועידה הי"ג, לעיל, הערה 22, עמ' ב.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

ונוספה להן הצעה להקים 'ארגון כולל ל"חבר" בשתי סקציות, של זרם העובדים והזרם הכללי'. הפעם הוחלט 'לקיים את הארגון כמות שהוא', כי 'עומדת הסכנה שנתמזג עם בתיה"ס הכלליים [ו]אנו צריכים לקיים ארגון מיוחד. אין אנו די מגובשים. ... עלינו לדאוג לעניינים הפרופסיונליים של הגננות, ואחרי כן נדאג לשאר'.⁴⁸ הדיון התקיים הפעם ברוח שונה, שכן הוא הושפע מן הוויכוח הממושך שהחל ב־1933 בזרם ומחוץ לו על שמירת האוטונומיה של זרם העובדים, חרף העברת הבעלות על החינוך מן ההסתדרות הציונית למוסדות היישוב.

ההחלטה שאומצה ב־1939 הולידה בעיה חדשה: מה יהיה מעמדם של עובדי החינוך במוסדות הזרם שלא הועברו ב־1938-1939 לבעלות מחלקת החינוך של הוועד הלאומי, כלומר העובדים והעובדות בגנים, ב'כיתות ההמשך' העל־יסודיות ובבתי הספר העל־יסודיים המחוזיים של זרם העובדים בגבעת־השלושה, ב'גור ובכפר ילדים שליך עפולה.⁴⁹ השאלה שפכה אור חדש על ההפרדה בין חברי הארגון לבין מי שאינם חבריו. בוועידה הט"ו של הארגון (יוני 1941) נערך דיון ממושך ב'שאלת הגננות' וב'שאלת מורי ההמשך', ובסוגיה הראשונה, שנגעה לציבור גדול של גננות, אף אומצו תביעות שאי־מילוין היה אמור לגרום לשביתה.⁵⁰ מורי ההמשך והמורים בבתי הספר המחוזיים היו אז מעטים יחסית, וחלקם עבדו בבתי הספר העממיים של זרם העובדים וקיבלו חלק ממשכורתם בתנאים המשופרים של מחלקת החינוך.

הבעיה לא נפתרה עד תום גם בשלהי תקופת המנדט ולא הועילו החלטותיה של ההסתדרות העובדים. בחוזר מספר 154 ממאי 1945, שכותרתו 'תשלום המשכורת לפי הדרגה החדשה', נכתב: 'נודע לנו שבכמה מקומות עבודה דוחים או מסרבים לשלם את המשכורת לעובדי המרכז לחינוך (גננות, מורים נוספים [מעבר לתקן שאישרה המחלקה לחינוך בוועד הלאומי] ומורים במוסדות ההמשך) לפי הדרגה החדשה שאושרה לכל עובדי מוסדות ההסתדרות ... החל מ־1 ביולי 1944. החברים שאינם מקבלים מהמקום את המשכורת החדשה, על אף ההוראות שנשלחו ע"י המרכז לחינוך, נדרשים להודיע לנו על זאת מיד וללא דחוי' (ההדגשה במקור). בשנים 1946-1947 נעשו ניסיונות לא מוצלחים להאחיד את תנאי המורים. נציגי המורים במוסדות ההמשך, ועד הארגון, המרכז לחינוך והוועד הפועל של ההסתדרות לא הצליחו בניסיונות ההם, וכך 'ברוב מוסדות ההמשך לא הוסדרו ולא הובטחו זכויות החברים לפנסיה וביטוח, פיצויים, מס־מקביל לקופת־חולים וכיוצ"ב'.⁵¹

הסוגיה של עובדי הזרם ההסתדרותי שלא קיבלו את שכרם ממחלקת החינוך היישובית סתמה למעשה את הגולל על רעיון 'חבר עובדי החינוך חברי ההסתדרות העובדים', שכן

48. 'ישיבת מזכירות הארגון, 3.2.39, אה"ע תיק 1269.

49. רשף ודרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי, עמ' 27-35. חוזר 45, אה"ע IV 215.

50. דין־חשבון לוועידה הט"ו, אה"ע תיק 1014, עמ' 1-2; החלטות הוועידה הט"ו, תיק 1515.

51. חוזר 154, אה"ע IV 215; (ג) במוסדות ההמשך, אורים, 4 (29), ניסן (תש"ז), עמ' 90-92 (הציטוט בעמ')

91; 'ק'ן הפנסיה לעובדי החינוך במוסדות התיכונים', שם, א' (32), כסלו (תש"ח), עמ' 80-81.

הארגון נאלץ להתרכז במאבק מקצועי למען שוויון בין עובדיו, ולא היה יכול להיאבק למען עובדים אחרים, קל וחומר לא למען עובדים שהאינטרסים שלהם היו לעתים מנוגדים לאינטרסים של חבריו. בדין-וחשבון של מזכירות הארגון לוועידתו הי"ג (ינואר 1940) נמסר מפורשות כי 'דעת הרוב בוועד המרכזי היתה שאנו ארגון של עובדי המרכז לחינוך ואין אנו יכולים להרחיב את המסגרת ולכלול את כל עובדי החינוך בהסתדרות'. רעיון ה'חבר ההסתדרותי' לא עלה מאז לדיון מעשי במוסדות הארגון, למעט 'הצהרת כוונות' כללית כי 'הוועידה (הי"ו, 1945) רואה חשיבות מרובה בקיום ארגון ארצי של עובדי החינוך חברי ההסתדרות העובדים', וזאת רק אגב דיון אחר.⁵² הרעיון ירד מעל סדר היום הציבורי גם משום שלא רק מורים וגננות ביקשו להצטרף לארגון, אלא גם קבוצות נוספות של עובדי המרכז לחינוך, וכפי שנראה בעיותיהן העסיקו את הארגון כבר מסוף 1934.

עובדי החינוך בכפר הופלו לרעה לעומת העובדים העירוניים ולא קיבלו תוספת יוקר כמו העירוניים החל באוקטובר 1934. זו היתה אפליה רבת-משמעות והיא תידון בנפרד, בסעיף הבא, אולם זו לא היתה האפליה היחידה. חוזר מספר 10 ממאי 1935 דן לראשונה ב'ביטול ההפליה בדרגת המשכורת בין הכפר לעיר', ונזכרה בו גם בעיית העובדים הטכניים שהתעוררה במחצית הראשונה של שנות השלושים. כאשר הועברה האחריות על מערכת החינוך היהודית מההסתדרות הציונית למוסדות היישוב, וכעבור כשנתיים נעשה הארגון של העובדים בורם העובדים לסניף ארצי בהסתדרות המורים, הוגבל הייצוג של הארגון רק לעובדים בהוראה גופא ורק כלפי המעסיק הישיר, קרי המרכז לחינוך של ההסתדרות העובדים. כתוצאה מכך 'העובדים הטכניים [העובדים במטבח ובשירות בבתי הספר של זרם העובדים] מקופחים ברובם בהשוואה לעובדי ההוראה במשכורתם, בחופשתם ועוד, ואין להם אגודה אחידה משלהם בהסתדרות שתגן על ענייניהם המקצועיים במקומות עבודתם'. בעקבות פגישה של העובדים הטכניים בתל-אביב הונח היסוד להקמת 'ארגון העובדים הטכניים ... שבמוסדותינו החינוכיים בארץ'.⁵³ הסוגיה נעלמה מבמות הדיון של הארגון כשם שהופיעה – הארגון הביע הזדהות עם העובדים הטכניים, אך מטעמים פורמליים לא היה יכול לצרפם לשורותיו.

בוועידה הארצית התשיעית של הארגון (1936) נידונה לראשונה 'שאלת המורים המקצועיים והחלקיים' – המורים למלאכה ו'המדריכים בעבודת הדרכה חקלאית'. רבים מהם מצאו רק משרות חלקיות והמרכז לחינוך נתבע לכלול אותם ברשימות של עובדי החינוך.⁵⁴ הבעיה עלתה שוב בדיונים ובהחלטות של הוועידה העשירית (אף היא ב-1936),⁵⁵ וכעבור שנתיים בכינוס מיוחד וכן בוועידה הי"ב (1938),⁵⁶ וחמש שנים אחר כך בידיעון שהוציא הארגון

52. דין-וחשבון לוועידה הי"ג, לעיל, הערה 22, עמ' ב-ג. החלטות הוועידה הי"ז, לעיל, הערה 25. הדיון האחר עסק בהצטרפות ההסתדרות המורים להסתדרות הכללית.

53. חוזר 10, אה"ע IV 215.

54. חוזר 13, שם.

55. חוזר 20, שם.

56. חוזרים 41, 45, שם.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

ב-1943 לחברי הוועד המרכזי ולבאיי-כוח הסניפים.⁵⁷ כמו יתר הסוגיות השייכות לארגון, גם בעיית העובדים המקצועיים והחלקיים נותרה ללא פתרון מלא. התופעה התרחבה עם ההתפתחות של בתי הספר המקצועיים ושל משקי הפועלות בשנות הארבעים, ואף נוספה בעייתם של 'מדריכים מקצועיים בבתי-ה"ס למלאכה, מוסדות ההמשך ומשקי הפועלות' וכן 'עובדי בתי-ה"ס המקצועיים ברשת "עמל".⁵⁸

בוועידה הי"ב (1938) נדונה קטגוריה בעייתית נוספת - מורים לא מוסמכים מבין עובדי המרכז לחינוך, אלה שלא לימדו בבתי ספר יסודיים ועל כן לא עמדו להיות מועברים לרשות מחלקת החינוך של הוועד הלאומי. בהיותם 'מחוסרי תעודות' הם נזקקו לבחינות מילואים. הבעיה רק דווחה ולא עלתה שוב, שכן מחלקת החינוך טיפלה בה: 'הוועידה מציינת בסיפוק את הודעת באיי-כוח המרכז לחינוך ומרכז הסתדרות המורים על פעולתם לטובת המורים מחוסרי התעודות, אשר נתקבלו ע"י המרכז לחינוך בידיעת מחלקת החינוך ובהסכמתה, ודורשת מהם להתנגד בתוקף לחובת בחינות בשביל חברים אלה'.⁵⁹

בדין-וחשבון של מזכירות הארגון לוועידתו הי"ג (ינואר 1940) נכלל דיון נוקב בין אחדים מבכירי הארגון, והוא מבהיר את מידת התסכוכת סביב עובדי החינוך במוסדות ההסתדרות עצמם, ואינו מותיר ספק באשר למגמת ההסתגרות שהוביל הוועד המרכזי של הארגון. מלבד הדיון על עובדי החינוך בקיבוצים ובמושבים, שיידון כאן בהמשך, נזכרו לא פחות משישה סוגים נוספים של עובדי חינוך: עובדי גנים שהתארגנו במסגרת של מועצת הפועלות וארגון אימהות עובדות, ונקראו 'עובדי קלובים' כדי להוויל את מחירי ההעסקה; עוזרות לגננות; עובדי קלובים של חינוך משלים אחרי שעות הלימוד בבתי הספר; מורים לעברית למבוגרים; מדריכי נוער; עובדים 'למעלה מהנורמה' (המכסה) של מחלקת החינוך היישובית.

דוד אלוני, ממזכירות הארגון, סיכם בגילוי לב את מהות הבעיה: 'יודעים אנו שמתייחסים אלינו קשה במוסדות המרכזיים כשאנו באים לטפל בשאלות העובדים האלה (נעשו כבר נסיונות מצדנו להתערב בדבר...) אולם בעיה זו מוכרחה להתעורר בכל פעם מחדש כי תופעה זו בתוך כתלי ההסתדרות מאיימת להרוס את תנאי העבודה שהשגנו בתוך המרכז לחינוך'. ואכן, גם אחרים התלבטו בין מחויבותם לחברי הארגון לבין מחויבותם לסולידריות הפועלית הכללית - וללא ספק זו וזו היו תקפות מבחינתם. בתשובה לשאלתו של בייגל (משה אביגל, ממפקחי הזרם ואישיו הבולטים) האם זה 'ארגון עובדי המרכז לחינוך או ארגון עובדי התרבות והחינוך של ההסתדרות' ענה יעקב שניידר (שריד) כי בדיון על שאלה זו 'ראינו סכנות בפתחת השערים, אין אנו יודעים אם אלה מורים ... בעצמנו לא נוכל לעשות זאת'. יצחק גורביץ', איש הוועד המרכזי של הארגון, הוסיף כי 'השאלה הזאת היתה קשה.

57. 'דיעות ארגון עובדי החינוך', לעיל, הערה 28, עמ' 2.

58. 'אל שחורי בשם המזכירות [של הארגון] לכבוד המרכז לחינוך, 8.1.45, אה"ע תיק 1288 א; 'החלטות הכינוס של עובדי בתי-ה"ס המקצועיים ברשת "עמל", אורים, תמוז (תש"ה), עמ' 84.

59. החלטות הוועידה הי"ב, לעיל, הערה 33; חזור 45, שם.

היו חברים שעבדו במוסדות המרכז לחינוך ומשום כך לא קבלנו אותם כחברים. ואז החלטנו ליסד סקציה [שלהם]. ... כדאי לארגן את האנשים האלה. ... אנו צריכים להושיט להם עזרה מוסרית ואולי לעזור להם להתארגן.

עד תום ימי המנדט הגיעה ההזדהות עד לכדי עזרה מוסרית והנחיות ארגוניות מבחוח – ללא הכללת העובדים החריגים לסוגיהם בתוך הארגון.⁶⁰ במושב השני של הוועידה הי"ז (1946) נדונה טיוטה לתקנון הארגון, וכך הוצע בה: 'א. חברי הארגון הם: 1) עובדי החינוך בזרם העובדים של מחלקת החינוך לכנ"י [כנסת ישראל]; 2) עובדי המרכז לחינוך של הסתדרות העובדים; ב. כל מורה וגננת המתקבלים לעבודה באחד המוסדות הנ"ל משתייכים אוטומטית לארגון'.⁶¹ הארגון נותר ארגון של עובדי זרם העובדים המאוגדים במרכז לחינוך של ההסתדרות – של העובדים במוסדות הזרם שמחלקת החינוך היישובית מימנה ('המוחזקים'), של העובדים במוסדותיו 'הנתמכים' וגם של העובדים באותם מוסדות של זרם העובדים שלא זכו בהכרה של מחלקת החינוך. ומעשית, למרות ההחלטות הרשמיות, אף נותרו כאמור כמה קבוצות מעובדי המרכז לחינוך מחוץ לארגון.

זרם הפונים להצטרף אליו לשם קבלת הגנתו המקצועית הניע את הארגון, החל ב־1935, לתבוע שיונהג 'ריכוז הכספים והחשבונות' במרכז לחינוך ויוצאו מכתבי מינוי מפורטים לכל העובדים, כלומר הארגון תבע האחדה בהרכב המשכורות. נתיצת ה'ריכוז' או האחדה גברה משום שבמהלך שנות השלושים החלו מקומות היישוב השונים לשלם לעובדי החינוך את משכורתיהם. התביעה נענתה והוסדרה בתוך כשנתיים⁶² וב'ריכוז' נכללו עובדי המרכז לחינוך מסוג א' וב' שהוזכרו לעיל.

שיטת 'המשכורת המשפחתית' – שיטת שכר שהופעלה בהסתדרות העובדים כבר ב־1923, עוד לפני הקמת הארגון – הוחלה גם על עובדי המרכז לחינוך. השיטה התבססה על הצרכים המשפחתיים של העובד, על גודל המשפחה ומספר התלויים במפרנסיה, ללא התייחסות למקצועיות ולהשכלה, לתפקיד וכולי. המשכורת המשפחתית נקבעה בתור תוספת לדרגת היסוד' במשכורתם של עובדי ההסתדרות, זו שהיתה קרויה גם 'היחידה הארצית', והמורים והגננות של הארגון קיבלו אותה כמו יתר העובדים במוסדות ההסתדרות. היחידה הארצית והמשכורת המשפחתית נשמרו משחיקה באמצעות שתי תוספות רשמיות, 'תוספת הוותק' ו'תוספת היוקר', וכן 'תוספת הנהלה' שנקבעה במשא ומתן בין המרכז לחינוך לבין ארגון עובדיו.

תוספת הוותק לא עוררה בעיות מיוחדות; ב־1934 הוחלט, בעקבות הכינוס השמיני של עובדי הארגון, לכלול תוספת ותק בעד 'עבודה חלקית ... בשעורי הערב לעברית, בביה"ס

60. בדברו על החברים שעבדו במוסדות המרכז לחינוך, כוונתו של גורביץ' היתה לששת הסוגים הנוספים של עובדי החינוך (מלבד מורים וגננות שנמנו לעיל). דין־זחשבוך לוועידה הי"ג, לעיל, הערה 22.

61. 'הצעת תקנון לארגון עובדי החינוך (הצעת הוועד המרכזי)', אורים, סיון (תש"ז), עמ' 95. התקנון לא אושר בגלל ההמתנה לגמר המשא ומתן המתקדם שהיה אז על ההצטרפות להסתדרות המורים.

62. חוורים 11, 13, 19, אה"ע IV 215.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

לנוער העובד וכו',⁶³ ובוועידה התשיעית (1936) הוחלט 'להתחיל בתשלום ותק לעובדי החינוך, החל מהשנה הרביעית לעבודתם'.⁶⁴ גם תוספות היוקר התנהלו במתכונת הסתדרותית אחידה (למעט אפלייתם של עובדי הכפר שתידון בנפרד). באוקטובר-דצמבר 1942 קיבלו רווקים 3.550 לא"י (לירה ארץ-ישראלית), וזו היתה תוספת יוקר בת 42.5% לשכר הבסיס: 8.500 לא"י; בעלי משפחה בת שתי נפשות קיבלו 4.800 לא"י (75%), בעלי משפחה בת שלוש נפשות קיבלו 6.250 לא"י (73.5%), ובעלי משפחה בת ארבע נפשות קיבלו 6.500 לא"י (76.5%).⁶⁵ תוספת הנהלה ניתנה למנהלים בבתי הספר. כך למשל נוספו ב־1938 3 לא"י לשכר על ניהול בית ספר בן שמונה כיתות. זו היתה תוספת דומה לתוספות מקצועיות שניתנו בארגונים הסתדרותיים אחרים.⁶⁶ מכל מקום, אכן התקיים אי־שוויון בשכר העובדים בין עובדי המרכז לחינוך שזכו להיכלל בארגון עובדיו ובין אלה מהם שלא צורפו אליו, בעוד שבקרב חברי הארגון של עובדי זרם העובדים שררו כללים שוויוניים יחסית שהיו מקובלים אז בהסתדרות.

3. יחסי 'הכפר והעיר' בארגון

השניות והמתח בין אמונות אידאליות, תרתי משמע, לבין הפשרות בחיי המעשה, אפינו את סוגיית ההשתייכות לארגון עובדי הזרם בכלל ואת יחסי העיר והכפר בארגון בפרט. חיי הכפר היו לדפוס ההגשמה האידאלי. מוריו, ובייחוד חברי הקיבוצים והמושבים, היו נציגי הציונות־הסוציאליסטית במיטבה. אף על פי כן, העצמאות של היישובים הכפריים ושל התנועות ההתיישבותיות חייבה את הארגון לשמור על האינטרסים שלו ולצאת בגלוי נגד מְסַמְלֵי החלוציות בשיאה. הם התייצבו נגד מי שכמעט לא היו עוררין על עליונותם בימי המנדט, ודאי לא בתנועת העבודה אך גם ביישוב כולו, ואף בין אנשי העיר.

מצד אחד הארגון של עובדי זרם העובדים הגן על זכויות העובדים בקיבוצים ובמושבים, אך מצד שני הוא מתח ביקורת על חברי הקיבוצים והמושבים מבין עובדי החינוך, ובעיקר על התנועות הקיבוציות ועל תנועת המושבים. דוגמה בולטת להגנתו נמצאת בפרשה של אי־תשלום תוספת היוקר ב־1935. קיבלו אותה רק המורים העירוניים, והוועד המרכזי של הארגון התריע על האפליה בפנייה אל המרכז לחינוך ואל מוסדות ההסתדרות. אלה הסכימו שנחוץ 'ביטול ההפליה בדרגת המשכורת בין הכפר לעיר', והוועד הפועל של ההסתדרות אמנם הורה מיד לבטל את האפליה בכל המוסדות של ההסתדרות העובדים; אך הקושי למלא אחר ההוראה מתגלה בעיון במכתבו של גוף זה לארגון עובדי הזרם:

63. חוזר 9, שם.

64. חוזר 13, שם.

65. לעיל, הערה 57; חוזר 122, שם.

66. תשובת דב זיסלה (גזית) לחוזר 48 הדין ב'קביעת משכורתך לתרצ"ט', אה"ע תיק 1581; 'שאלון', נספח לחוזר 124. על הדין בסוגיות הניהול ('הריכוז במוסדותינו') ראו גם אוריס, תמוז (תש"ה), עמ' 78-81.

המרכז לחינוך מודיע לנו שאלו משקים אינם מסכימים לבטל את ההפרש היסודי בין דרגת כפר ועיר. ... כמה משקים [ועדי מושבים] פנו גם ישר אלינו בערעור על החלטת הוועד הפועל. הודענו למערערים, שאין אנו רואים אפשרות לקבל את ערעורם. ... גם לאחר ביטול ההפרש תראה דרגת הכפר נמוכה מזו שבעיר ב־10% - הוספת היוקר הניתנת לעובדים בעיר, ואין אנו רואים כל הצדקה לקיים הפרש של 20% במשכורת העובדים בכפר לבין אלה שבעיר.

המושבים התנגדו לביטול ההפרש משום שהיה עליהם להשתתף בחלק מהתשלום. הקובלנות נגד משקי הכפר שלא הסכימו להשוואת השכר ותנאי העבודה ונקטו עמדות עצמאיות חזרו ונשנו גם בפרסומי הארגון עצמו. כך למשל נמסר באותו חוזר שדיווח על האפליה כי 'ועדי מושבים אחדים גובים מסים מופרזים ומנכים אותם ישר ממשכורת העובדים'. ועדה משותפת לנציגי המושבים ולוועד המרכזי של ארגון עובדי הורם ישבה על המדוכה והגיעה להחלטות מוסכמות, אך אלה לא התבצעו בחלק מהמושבים. הארגון נאלץ לאיים בשל כך בהשבתה של מוסדות החינוך, שכן 'לא ניתן שהעובד בכפר, אשר קופח במשכורתו לפי הדרגה, יוסיף להיות מקופח ע"י תשלום מסים מופרזים'.

הסוגיה לא הצטמצמה לקיפוח משכורתם של עובדי החינוך בכפר והביקורת נסבה על עצמאותן היתרה של תנועות ההתיישבות. בחוזר אחר, משנת 1936, דווח על שתי ועדות שמינתה ועדת הביקורת ההסתדרותית 'לקביעת המסים והניכויים בעד כלכלה בקיבוצים' ונמסר שהחלטותיהן יחייבו את המשקים ואת העובדים רטרואקטיבית. השימוש בביקורת של מוסד חיצוני לארגון והחזרה על הביטוי 'דרישות הארגון' הבהירה לתנועות הקיבוציות כי ארגון העובדים של זרם העובדים נמצא מבחינתן מן העבר השני של המתרס.⁶⁷

בוועידות הי"ב (1938) והי"ג (1940) של הארגון נדון מעמדם הכספי והארגוני השנוי במחלוקת של עובדי החינוך חברי המושבים והקיבוצים. בהחלטות הוועידה הי"ב (ובחוזר 45, אף הוא מ־1938) נאמר כי 'הוועידה דוחה את דרישת ארגון המושבים לקבוע תנאים מיוחדים לעובדי החינוך - חברי המושבים, השונים מהתנאים הקבועים בציבור המורים המאורגן. אין רשות למורה המתיישב במושב העובדים להתקשר באופן פרטי עם מוסדות המקום'.⁶⁸ תנועת המושבים רצתה שכל יישוב יחליט בעצמו על תנאי העסקתם של עובדי החינוך אצלו ויוזיל את עלותם באמצעות התחשבות מקומית על המסים והוצאות הקיום. מינה חפץ, חברת הוועד המרכזי ואחת מבאי־כוחו במוסדות המרכז לחינוך, עמדה במפורט על העימות בוועידה הי"ג ב־1940:

הרצון של המושבים לשנות את תנאי העבודה של הגננות הוא הגורם לרצון לשלוח מכתבי פיטורים. אסף [עמי אסף מכפר־יהושע] רוצה שהגננת תחיה ע"ח המקום ושהמקום יסתדר איתה, ז.א. שהיא תעלה בזול. לו היתה ההצעה של יעקב [הלפרין, איש המרכז

67. חוזרים 10, 11, 12, אה"ע IV 215. ראו גם 'שאלת מסי המקום (ישיבה שניה)' בפרוטוקול המושב השני של הוועידה העשירית, מרס 1937, אה"ע תיק 1582.

68. לעיל, הערה 36.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

לחינוך] ... מתקבלת בשנה שעברה, 80% מהגננות היו עובדות בתנאי עבודה זולה.

היא לא פטרה גם את הקיבוצים משבט ביקורתה, ודרשה מהם לקבל את כללי הארגון, משום שעובדי החינוך העוזבים אותם עלולים להיפגע:

יש לנו חברות בארגון חברות קיבוצים... [ו]לכאורה אין אנו צריכים להתערב בתנאי עבודתן. ... אולם יש והיא עוזבת ובאה לבקש עבודה, והיא אינה מוכשרת. זה מסכן את עמדתנו. במרחביה הקיבוץ אין חופש ובמרחביה המושב יש חופש. היש צורך בחופש או לא? ... שעות עבודה איננה שאלה, כי יש צורת חיים מיוחדת בקיבוץ. אבל שאלת המנוחה הדרושה וההכשרה – זה יש לעורר.

יעקב הלפרין (ניב), נציג הממסד של הזרם בדיון, שינה את דעתו מן השנה הקודמת והיה נחרץ ביותר כלפי התנועות ההתיישבותיות הנוקטות עמדות עצמאיות ושונות מאלו של המרכז לחינוך:

צריך לדעת שהמרכז לחינוך של ההסתדרות נתון בין מגנטים שונים שכל אחד מושך אותו לכיוון ידוע. תנועת הקיבוצים אינה מחזקת את המרכז, כמו כן תנועת המושבים. ... כל תנועה רוצה לקבוע את ענייני החינוך שלה על דעת עצמה. יתכן מאד שגם הפיקוח במשך הזמן יהיה מפוצל לפי התנועות.⁶⁹

הבעיות שעלו בוועידה הי"ג של הארגון נמשכו גם בשנות הארבעים. הן העסיקו גם את המוסדות של הסתדרות העובדים הכללית ואף נגעו בהיבטים תוכניים. בחוזר מספר 99 מנובמבר 1940 מחה הוועד המרכזי של הארגון על ה'פיקוח הבלתי רשמי' שקיימו 'ארגונים שונים במקומות הישוב החקלאי על עבודת עובדי החינוך, נוסף לפיקוח הרשמי של המרכז לחינוך'.⁷⁰ הכוונה היתה לפעילי מחלקות החינוך של התנועות הקיבוציות ותנועת המושבים. הם סבבו בין היישובים כדי לארגן בהם את החינוך לפי תפיסותיה של כל תנועה. ביוני 1941 נערכה הוועידה הט"ו של הארגון ועל סדר יומה, נוסף על שאלת הגננות ומורי ההמשך – 'הנקודות החדשות שנוספו במשך השנה', קיבוצים ומושבים חדשים או קיבוצים ומושבים שילדיהם הגיעו לגילי הגן ובית הספר ועל כן נפתחו בהם מוסדות חינוך. המרכז לחינוך וארגון עובדיו ראו בחיוב רב את ההתיישבות החדשה, אך מה שלא נפתר היה 'שאלת ההפרש': מי ישלם את משכורותיהם של עובדי החינוך החדשים לפי דרגת ההסתדרות, כדי שלא יהיו מורים 'נתמכים' מסוג ב', אחרי שבעיה זו כבר נפתרה באותה עת כמעט בכל מוסדות החינוך של היישוב? העניין לא הוכרע בין שני הגופים החינוכיים והועבר לבסוף לטיפול של מועצת ההסתדרות.⁷¹

69. דין-וחשבון לוועידה הי"ג, לעיל, הערה 22, עמ' ה-יא. על השפעת הקמתן של התנועות ההתיישבותיות בשנות ה-30 על זרם העובדים, ראו גם רשף, זרם העובדים בחינוך, עמ' 204-205.

70. חוזר 99, אה"ע IV 215.

71. דין-וחשבון לוועידה הט"ו, לעיל, הערה 50 (הציטוט בעמ' 3). לעיל, הערה 45. על נקודת המבט של המרכז לחינוך בנידון מעיד מכתבו של יעקב הלפרין, בשם המרכז לחינוך לוועד המרכזי, שנכתב

בנובמבר 1941 טען הוועד המרכזי של ארגון עובדי הזרם שלא יסכים בשום פנים ואופן לכך שבמושבים אחדים 'סודרו גגנות, חברות המקום, לא לפי תנאי העבודה של גגנת במרכז לחינוך'.⁷² תשובת המעסיק, המרכז לחינוך, לבעייתן של 'הגגנות חברות המושבים' נשענה על החלטה של ועדת הביקורת המרכזית של ההסתדרות: 'הרשות למושבים, כמו לקיבוצים, לסדר חברים עובדי חינוך במקומם בתנאי תשלום המקובלים ליתר חברי המקום'.⁷³ בעניין דומה פסקה מליאת מזכירות הוועד הפועל של ההסתדרות בנובמבר 1942 כי רק מורים-מועמדים שהתקבלו לחברות יכולים לעבוד בתנאים של חבר קיבוץ - ואם לבסוף לא יתקבלו, ישלם הקיבוץ למורה את משכורתו גם בחודשי הקיץ.⁷⁴ גם תשלומי המורים השכירים בקיבוצים הוסיפו להטריד, ועל פי דרישתם של קיבוצים רבים מונתה בסוף 1944 ועדה מיוחדת לבחינת הנושא, משותפת לנציגי הקיבוצים ולארגון העובדים.⁷⁵ לסיכום יש לציין (ולארחיב בדיון נפרד) שביחסי העיר והכפר באה לידי ביטוי השניות שניכרה בזרם העובדים גם בסוגיות אחרות: בשל דרישתו של זרם העובדים לאוטונומיה, נדחתה הצטרפותו למערכת החינוך היישובית בשש שנים, ל-1939, בניגוד לתפיסתו הבסיסית שעליו להיות גורם מעורב ומשפיע על כלל הציבור היהודי; זרם העובדים האמין בעצמאות פדגוגית של המורה, אך בשל גידולו והתמסדותו עבר כבר מסוף שנות ה-20 למערכת קפדנית של פיקוח ודיווח; אנשי הזרם נאבקו על הלגיטימציה של תנועות הנוער של ארץ-ישראל העובדת בבתי הספר של הזרם 'הכללי', אך כלפי פנים היו לחניכי 'המחנות העולים' ו'גורדוניה' קשיים לפעול בבתי החינוך העירוניים והכפריים של זרם העובדים עצמו לעומת תנועת 'הנוער העובד', שכללה גם נוער לומד ופעלה על פי רוב בשיתוף פעולה מלא עם מוסדות החינוך של הזרם.⁷⁶

4. האיזון בין תפקודי האיגוד המקצועי של הארגון ובין תפקודיו התרבותיים-פדגוגיים

כבר במועצת התרבות של ההסתדרות ב-1925 נקבעה השניות בתפקידיו של ארגון עובדי זרם העובדים והונחה אז, במידה רבה, הדילמה שאפיינה אותו: מצד אחד ייצוג העובדים

ב-1938.17.8: 'בתשובה למכתבכם מיום 27/ אנו מתקוממים בכל כוחנו נגד הניסיונות מצד נקודות ידועות לקבל עובדים חדשים בלי הסכמתנו. הודענו על כך לוועד הפועל, ובחזר מיוחד העמיד הוועד הפועל את משקי המושבים על אחריותם כלפי הארגון הארצי של המפעל החינוכי בהסתדרות'. אה"ע רשימה III, תיק 47.

72. 'גגנות חברות המקום במספר מושבים, 18.11.1941', אה"ע תיק 1320ב.

73. 'גגנות-חברות במושבים, מכתביכם מיום כ"ח חשוון תש"ב, 26.11.41', אה"ע תיק 1320ב.

74. לעיל, הערה 57, עמ' 5-6; אורים, טבת (תש"ג), עמ' 83.

75. המרכז לחינוך בחר ביוסף אפרתי מגבע (חבר הקבוצות, מרכז) ואליעזר כנעני מתל-יוסף (הקיבוץ המאוחד), שהיו פעילים בקיבוציהם ובתנועותיהם, וכן ביעקב בנאי, שהיה מורה שכיר בבית החינוך של עמק הירדן, לשמש חברים בוועדה. 'המרכז לחינוך לח' יוסף אפרתי, 14.11.44', אה"ע תיק 1288א.

76. רשף ודרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי, עמ' 29. רשף, זרם העובדים בחינוך, עמ' 190-192; 'דרור, 'תנועות הנוער ובית הספר', בתוך: מ' נאור, תנועות הנוער 1920-1960, ירושלים, 1989, עמ' 159-171.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

ומצד שני שיפור העבודה התרבותית והעמקתה באמצעות מיסוד הפגישות המחוזיות והארציות של 'חבר עובדי התרבות' (הארגון דאז). עד כה תוארו כאן העניינים המקצועיים והם עוד ייזכרו בהמשך. את הפעילות התרבותית-פדגוגית של הארגון נסקור בשתי דרכים משולבות: נפרט את תחומיה ונלך בעקבות ועידות הארגון וכינוסיו, כדי לבחון מה אירע בפועל להצהרות המקיפות והתקיפות של העובדים על הצורך להגביר את העבודה הפדגוגית בזרם. בעקבות הכינוס השביעי של העובדים ב-1933, דן הוועד המרכזי של הארגון בדרכים להגביר את הפעולה התרבותית-פדגוגית והציע להנהיג מועצות פדגוגיות קבועות ליד כל מוסד חינוכי של הזרם (ומועצה משותפת לכמה מוסדות קטנים). במועצות ידאגו בראש ובראשונה ל'הקלטת [קליטת] החברים הצעירים בעבודתם' באופן יסודי, ולא יסתפקו בכך ש'מכנסים את החברים הללו ומרצים בפניהם הרצאה אחת או שתיים על יסודות החינוך שלנו כפי שנתגבשו עד היום'. כן צוין שיש לקיים כינוסים ארציים לגיבוש תכנית הלימודים, נוסף על הכינוסים הנפרדים של מורי העמק ומורי יהודה.⁷⁷ מה אירע בפועל?

המועצות הפדגוגיות ליד מוסדות החינוך של הזרם אכן התבססו ופעלו על פי רוב כסדרן, ומסיבה זו לא עלה שוב הנושא על סדר היום. עם זאת, המועצות לא ענו לצורכיהם של העובדים החדשים שכן הן עסקו בענייניהם השוטפים של בתי הספר, ועל כן הרעיונות ל'שיעורי קיץ [ב]פסיכולוגיה ותנועת העבודה' עלו גם בישיבתה של הוועדה הפדגוגית הראשונה של הארגון (נבחרה בכינוס השמיני ב-1934) ובהחלטות הוועידה העשירית ב-1936.⁷⁸ גידולו המתמיד של זרם העובדים – מ-315 עובדים בתרצ"ו על פי הדיווח בוועידה העשירית של הארגון (ורק 190 שנתיים קודם לכן!) ועד 1,036 עובדים בתש"ה – החזיר את השתלמויות המורים לסדר היום עשר שנים אחר כך, במושב השני של הוועידה הי"ז ב-1946, ובאותו מושב גם החליטו להקים קרן השתלמויות, כמו שנראה בהמשך.⁷⁹

הוועדה הפדגוגית של המרכז לחינוך החלה כבר ב-1933 לגבש את תכנית הלימודים של הזרם, והסתייעה לשם כך בקבוצות מורים אזוריות.⁸⁰ זמן לא רב אחרי שהחלה לפעול הוועדה הפדגוגית של המרכז לחינוך, הצטרפה למאמצי הקוריקולריים גם הוועדה הפדגוגית שבחר הארגון בכינוס השמיני ב-1934. מעשית הצטרף לוועדה של הארגון רק בייגל (משה אביגל), המפקח מטעם המרכז לחינוך, וכך הארגון היה הגורם אשר 'נתן את הטון החינוכי'.⁸¹ בוועידה העשירית (1936) הציע הארגון לוועדה הפדגוגית 'לקבוע מינימום של מכשירים לענפי לימוד ומקצועות עבודה במוסדות החינוך שלנו בהתאם לטיפוסים השונים בשטח

77. חזור 5, אה"ע IV 215.

78. חוזרים 10, 20, שם.

79. 'דין-וחשבון הוועד המרכזי /דיעות סטטיסטיות', הוועידה העשירית – פרטיכל, אה"ע תיק 1582. דין-וחשבון לוועידה הי"ז, לעיל, הערה 22, עמ' 3; החלטות הכנס השני של הוועידה הי"ז, אה"ע תיק 1495.

80. רשף, זרם העובדים בחינוך, עמ' 208-232; חזור 10, אה"ע IV 215.

81. חזור 10, שם. רשף, שם, עמ' 192, 242; שמות חברי הוועדה המשותפת מפורטים אצל רשף בהערה 13,

עמ' 422.

החינוך של מוסדותינו.⁸² ב־1937 נתפרסמה תכנית הלימודים הכתובה הראשונה של הזרם – 'קוים'. המרכז לחינוך הוציאה לאור, אך ערכה אותה הוועדה הפדגוגית המשותפת, ואת המשכיה פרסמה גם אחרי הקמת המדינה הוצאת 'אורים', הוצאה משותפת למרכז לחינוך ולארגון עובדיו. כבר ב'קוים' א' נכללו בתכניות 'סקירות מתוך העבודה'. הן נועדו לחזור לעובדים ב'שדה' לשם התנסויות נוספות, כדברי מחברי התכנית: 'החומר הלימודי הזה נערך עריכה ראשונה על סמך ניסיון עבודה של חברים מחנכים במשך כמה שנים במוסדות החינוך של הסתדרות העובדים. ... חומר זה נמסר לעובדי החינוך במוסדותינו לשנים מספר לשם בדיקתו למעשה בעבודתם בכיתות'.⁸³

הכינוסים הפדגוגיים הארציים של הארגון היו מעטים, וחרף החלטות המוסדות המרכזיים של הארגון, הם לא התקיימו בסדירות: ב־1934 התקיים כינוס פדגוגי שהוקדש ל'שאלות היסוד של תנועתנו החינוכית, ... המצע הרוחני של חינוכנו (המרצה י. שויגר) [ו]העבודה הגופנית במוסדותינו וארגונה (הרצאת מ.א. ביגל)'.⁸⁴ ב־1939 יצא הלקט 'על עיקרי מפעלנו החינוכי' בעקבות הכינוס הפדגוגי השנתי שנערך בחופשת הפסח⁸⁵ – וב־1941 ראה אור הקובץ 'ראשית חינוך – לשאלות החינוך בגן־הילדים ובכיתות א'–ב'', בעקבות כינוס הגננות ומחנכי כיתות א'–ב' שנערך שנה קודם לכן.⁸⁶ (הגננות קיימו גם מספר כינוסים נוספים בשנות הארבעים);⁸⁷ ב־1942 נערך כינוס פדגוגי ארצי של הארגון ב'בן־שמן',⁸⁸ וב־1946 הוקדש כינוס ארצי לתנועות הנוער ובתי הספר.⁸⁹

תלאות המאבק בבריטים ומלחמת העצמאות בעקבותיו לא אפשרו לקיים כנסים נוספים, למעט כמה כינוסים פדגוגיים שנערכו בתש"ז–תש"ח והוקדשו לחינוך בשעת חרום זו.⁹⁰ הקושי לקיים כינוסים פדגוגיים ארציים של הארגון הביא מ־1940 להעברת הפעילות התרבותית אל הסניפים, אך כבר באותה שנה, בוועידה ה"ג, דווח על קשיים טכניים גם בסניפים: מעט משתתפים בכפר וקושי באספקת אוכל בעיר; יוקר המרצים שהביא להסתפקות במרצים חברי הארגון גרם לכך ש'חלק מחברי הארגון לא היה שבע רצון מדרך זו'. נוסף על כך נתעורר קושי בעצם קיומם של הסניפים. מ־27 תאי הארגון שהוחלט עליהם ב־1936,

82. חזור 20, שם.
 83. קוים א' – פרקי תכנית לבית הספר העממי של זרם העובדים, תל־אביב תרצ"ו.
 84. חזור 7, אה"ע IV 215.
 85. על עיקרי מפעלנו החינוכי – מדברי חברים בכינוס הפדגוגי השנתי (י"ב בניסן תרצ"ט), תל־אביב תרצ"ט; חזור 58, שם.
 86. ראשית חינוך: קובץ לשאלות החינוך בגן־הילדים ובכיתות א–ב, תל־אביב תש"א; חזור 86, שם.
 87. דברי יהודית הורביץ בישיבה הראשונה של הוועידה ה"ז, פרוטוקול הוועידה 17, לעיל, הערה 37.
 88. מ. א. ב., 'הכינוס הפדגוגי בבן־שמן', אורים, תמוז (תש"ב), עמ' 76–78.
 89. 'סיכומי של כינוס', בשדה חינוך, דבר, 2.2.1947; י. ש – ל. [י' שה־לבן], 'הכינוס הפדגוגי הארצי – בית הספר ותנועת הנוער', אורים, שבט (תש"ז), עמ' 80–82.
 90. מ' אביגל, חינוך ועבודה, תל־אביב תש"ז, עמ' 56–68; 'סימפוזיון: על בעיות החינוך בשעה זו', אורים, כרך ה, ג (34), אדר ב' (תש"ח), עמ' 231–252.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

נותרו ב־1940 רק שלושה סניפים – הוותיק שבצמק יזרעאל, סניף חיפה וסניף הדרום והשרון.⁹¹

'המפעלים הספרותיים' של זרם העובדים החלו בנפרד מאלו של המרכז לחינוך. ב־1935 הופיע הקובץ הראשון של כתב העת אורים מטעם המרכז לחינוך, ועובדי המרכז קיבלו אותו בברכה.⁹² הארגון יזם ביוני 1938 את 'הוצאת קובץ מאמריו של הח' ש. יבנאלי בשאלות חינוך [על רעיון העבודה] [ו]כתבי הח' נ. קרפבינר המנוח ... הכוללים חומר ספרותי עשיר בשביל ילדינו [טללים].⁹³ כעבור שלושה חודשים כבר יצאו שני אלה וכן ספרו של שמואל נבון, 'יסודות החינוך והילד', בהוצאה משותפת של המרכז לחינוך וארגון עובדיו. הוצאה זו פרסמה גם לקטים בעקבות הכינוסים הפדגוגיים, והיא נקראה לימים הוצאת 'אורים'.⁹⁴ בסוף תקופת המנדט נכללו ברשימת הספרים של 'אורים' שלושים ושלושה פריטים – חלקם בסדרה 'ספריה פדגוגית', ומהם בסדרה 'ספריה פדגוגית קטנה'.⁹⁵

כתב העת אורים הגיע לכל חברי הארגון, ואף הוא הקדיש חוברות לנושאים מיוחדים ברוחו של זרם העובדים: שיטת הנושא המרכזי; הוראת הלשון והספרות, התנ"ך, הטבע והמולדת; פסטלוצ'י; החינוך החברתי.⁹⁶ הרעיון להוציא שנתון פדגוגי נפרד שיביא סקירות על הנעשה בורם העובדים לא הוגשם, ותכלית זו מולאה במדורי המידע באורים ובמדור החינוך שהחל להתפרסם ב־1939 ביומון ההסתדרות דבר.⁹⁷ מימון המפעלים הספרותיים הללו נעשה בין היתר באמצעות החלטות הוועידה והוועד המרכזי לחייב את חברי הארגון לחתום על אורים, לרכוש חלק מהכתבים ולהפריש ממשכורותיהם תשלומי חובה שוטפים (מס תרבות נוסף על מס הארגון הרגיל) ומיוחדים (להקמת קרן להוצאת ספרי לימוד).⁹⁸ היבול הפדגוגי היה משמעותי, ובמיוחד בימי המנדט, שכן נתפרסמו אז רק מעט ספרי חינוך ולימוד, ולא היו כמעט בנמצא תכניות לימודים מפורטות מעבר לרשימות תכנים ('סילבוסים').⁹⁹ עם זאת, הפעולה התרבותית-פדגוגית לא סיפקה את שאיפותיהם של אנשי הארגון, כמו שאפשר לראות מעיון בתיעוד על ועידות הארגון וכינוסיו. הכינוסים השישי

91. דין־חשבון לוועידה הי"ג, לעיל, הערה 22, עמ' ג-ד; חוזר 16, אה"ע IV 215.

92. חוזר 20, שם.

93. חוזר 41, שם.

94. חוזר 45, שם; דברי אורי בלום בישיבה הראשונה של הוועידה הי"ז, פרוטוקול הוועידה ה-17, לעיל, הערה 37; 'ספרים וחברות בהוצאת "אורים"', אורים, שבט (תש"ז), עמ' 84.

95. דברי אורי בלום, שם; 'ספרים וחברות בהוצאת "אורים"', אורים, שם; רשימת חוברות וספרים בהוצאת המרכז לחינוך וארגון עובדי החינוך של זרם העובדים, שם, חשון (תש"ו), עמ' 85-86.

96. 'בשולי הקובץ', שם, 5-6 (30-31), סיוון-אב (תש"ז), עמ' 156. יוהן היינריך פסטלוצ'י (1746-1827) היה מחנך שוויצרי דגול שפיתח שיטות ומוסדות משלו והשפיע מאוד על התאוריות החינוכיות בזמנו ועד ימינו.

97. דברי אורי בלום, לעיל, הערה 94, חזורים 20, 40, 63, אה"ע IV 215.

98. החלטות הוועידה הי"ז, לעיל, הערה 25, חזורים 84, 99, 103, 154, 163, אה"ע IV 215.

99. רשף ודרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי, עמ' 55-74.

(1932), השביעי (1933) והשמיני (1934) העמיקו בדרכו החינוכית של הזרם – מליבון דרכי החינוך לסוציאליזם בשישי ובשביעי ועד פירוט כלים מעשיים 'להגביר את הפעולה החינוכית' תרבותית' בשביעי ובשמיני. הכינוס השביעי החליט על 'דיון מרוכז בשאלות פדגוגיות, טיפול מוגבר בחברים החדשים הנכנסים לעבודה, קביעת התכנית, הספקת ספרי עזר, ארגון ספריות ילדים וכולי'. הכינוס השמיני היה תכליתי עוד יותר בהחלטותיו 'לשאלת הלימודים בבית הספר'. נבחרה שם, כאמור, ועדה פדגוגית של הארגון והוטל עליה לבקר את ספרי הלימוד והקריאה ולארגן חוגי מורים ליצירת ספרי לימוד חדשים, לגבש תכנית לימודים בסיוע העובדים בפגישותיהם ולבחון הקמת קרן השתלמות. עוד נקרא המרכז לחינוך להוציא לאור ירחון פדגוגי במשותף עם הארגון, ועובדי החינוך נתבקשו להקפיד על קיום המועצות הפדגוגיות.¹⁰⁰

בשנת 1935, כשנמשך גידול הארגון, הוחלט להחליף את הכינוסים הכלליים של העובדים בוועידות של נציגים לעניינים הארגוניים ולהמשיך לקיים כינוסים חינוכיים לכלל העובדים.¹⁰¹ אבל כאמור הכינוסים לא התקיימו בסדירות ולכן המשיכו הוועידות להקדיש מקום גם לענייני חינוך. התייעוד עליהן ומסמכים נוספים מלמדים כי פעילי הארגון ומוסדותיו הקדישו את רוב זמנם לענייני איגוד מקצועי ונפגעה אפוא הפעולה הפדגוגית. למעט הפרסומים הועברה הפעולה הפדגוגית לסניפים. בוועידה העשירית של הארגון (1936) נזכרה הפעילות הפדגוגית רק מעט, בהערות ספורות במהלך הדיונים, ואפילו בדיון-וחשבון המקיף של יעקב הלפרין, ממפקחי הזרם ואיש חינוך מובהק, היא לא נזכרה אלא בסעיף קצר.¹⁰² בתרשומות מיומן העבודה שכתב ב־1938 דוד אלוני, אחד הפעילים הבולטים בארגון, נמצאה רק הערה פדגוגית קצרה אחת: 'פניתי גם לבית החינוך במרכז [ת"א] בדרישה למלא אחרי הוראת הוועד המרכזי היות ושמעתי שהם עומדים בכל זאת לחלק תעודות'. כל יתר שבעת הסעיפים באותו יום, ויתרת היומן, דנו בעניינים ארגוניים מובהקים.¹⁰³

כבר הזכרנו לעיל את הקשיים בתפעול העבודה התרבותית בסניפי הארגון. הם גדונו בוועידה הי"ג ב־1940,¹⁰⁴ והדברים צוינו במפורש גם בהמשך שנות הארבעים: בוועידה ה"ט"ו ב־1941 ('בשאלת הפעולה הפדגוגית-תרבותית טרם עשינו את המכסימום, כי היינו טרודים בשאלות ארגון, אשר אחרנו להשתחרר מהן');¹⁰⁵ בחוזר ממרס 1942 ('כשנסדר את העניינים [הפרופסיונליים] הנ"ל... ניגש לפעולה התרבותית: פגישות מחוזיות – מוקדשות לעניינים פדגוגיים חינוכיים – יום-יומיים, והוצאת ספרות פדגוגית');¹⁰⁶ ובוועידה ה"ט"ז

100. פרוטוקול הכינוס השישי, אח"א-116, חוזר 7, אה"ע IV 215; החלטות הכינוס השמיני, אח"י/798 10.39.
 101. חוזר 11, אה"ע IV 215.
 102. חוזר 20, שם; דברי "שה-לבן ו" פולסויק, דיון-וחשבון הח' הלפרין מטעם המרכז לחינוך, הוועידה העשירית – פרטיכל, לעיל, הערה 79.
 103. יומן העבודה של דוד אלוני, הוועד המרכזי, 1938, אה"ע תיק 941.
 104. לעיל, הערה 62.
 105. דיון-וחשבון לוועידה ה"ט"ו, לעיל, הערה 50, עמ' 2.
 106. חוזר 126.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

שנערכה ביולי אותה שנה (הוועידה קובעת שיש להרחיב את הפעולה התרבותית של הארגון. הוועד המרכזי נתבע לשרייף חלק מסוים וניכר מהמסים לטובת הפעולה התרבותית).¹⁰⁷ הוועידה הי"ז נתכנסה ב-1945-1946 בשני מושבים, בסימן תנופה מחודשת אחרי תום מלחמת העולם השנייה ולאחר פעילות נמרצת של נציגים שונים, אחדים מהם מרחובות ומהשרון הדרומי, לחיזוק 'צביונם המיוחד של מוסדותינו' ב'ועידה הממשמשת ובאה כוועידת מפנה בשטחים שונים וחיוניים של מפעל החינוך'. אפילו בדין-וחשבון של ועידה זו נכתב כי 'נסיונו של הוועד המרכזי ועבודתו הרבה לעורר את החברים לפעולה [תרבותית-פדגוגית] בסניפים לא נשאו פרי רב, ועלינו לציין בצער רב כי בשטח זה השגנו מעט. בתש"ג קיבלו על עצמם חברי הוועה"מ [הוועד המרכזי] להקים מחדש את הסניפים. ... לאחר פגישה ראשונה דעכה הפעולה ברוב המקומות ונשתתקה...'. באמצע תש"ו נערכה ישיבה משותפת של הוועד המרכזי וחברי הוועדה הפדגוגית, והוחלט בה 'למצוא איש מיוחד אשר ירכז את הפעולה התרבותית' ולהגביר את הפעילויות התרבותיות לסוגיהן. המאמצים הניבו פרי חלקי. בקיץ תש"ו ובמהלך תש"ח אכן התקיימו פעילויות מוגברות באזורים ובסניפים השונים, אך המלחמה הגבילה אותן.¹⁰⁸

בסך הכל אפשר לציין פעולה פדגוגית וקוריקולרית מרשימה בכתב, כינוסים ארציים אחדים ופעילות תרבותית מעטה יחסית בסניפים. ארגון עובדי זרם העובדים ניסה ככל יכולתו, אך העניינים המקצועיים ה'ארציים' שלו, תרתי משמע, גברו על ענייני החינוך. הפדגוגיה נדחקה לסניפים הדרומים ברובם והעסיקה ציבור מצומצם מאוד של מורים פעילים. הדבר ניכר מההרכב הבלתי-משתנה כמעט של המדווחים העיקריים ב'סקירות מן השדה' באורים ו'ב'קיום' ושל חברי הוועדה הפדגוגית מאז הקמתה ב-1933-1934 (וכן ועדות-המשנה מטעמה להכנת תכניות מסוימות).

5. מאבק על זכויות, עזרה הדדית ומילוי משימות לאומיות

כאיגוד מקצועי, עסק ארגון עובדי זרם העובדים בדאגה לזכויות הסוציאליות והמקצועיות של חבריו, לרבות עזרה הדדית אישית במקרי חירום, וכן סייע מדי פעם בכספים שהועברו למרכז לחינוך כדי שזה יוכל להמשיך להעסיק מורים וגננות מהקבוצות ה'בעייתיות' או הפחות-מוגנות, שמנינו בסעיף השני של המאמר, ולא יפטרם. מעבר לכך נטלו חברי הארגון חלק במגביות ובמשימות לאומיות שונות. לכאורה אפשר לחשוב שהמאבק למען זכויות

107. החלטות הוועידה הט"ז, אה"ע תיק 944.

108. יונה רבינוביץ, מורים וגננות עובדי המרכז (באזור השרון הדרומי), לעיל, הערה 20; דין-וחשבון לוועידה הי"ז, לעיל, הערה 22, עמ' 16; (ב) שאלות הפעולה התרבותית בארגון, אורים, 4 (29). ניסן (תש"ו), עמ' 90; 'הפעולה התרבותית-פדגוגית', שם, א' (32), כסלו (תש"ח), עמ' 77-79, 83-84; 'הפעולה התרבותית', שם, ג' (32), אדר ב' (תש"ח), עמ' 329.

חברתיות והמאמץ לקיים עזרה הדדית יבואו על חשבון ההיחלצות למשימות לאומיות, אך לא כך קרה. המורים והגננות נטלו על עצמם גם את הנטל המקצועי וגם את זה הלאומי. בשני המקרים התעוררו קשיים לגבות כסף מחלק מן החברים, אף על פי שהוטלו מכסות פרוגרסיביות ולמרות שהמגביות היו התנדבותיות בחלקן. עיון בהתפתחותה של קרן ההשתלמות של המורים, הקרן שהוחלט להקימה רק ב-1946, מלמד על השילוב בין היסוד האישי לזה הקולקטיבי בחייהם של אנשי הארגון.

הדאגה לזכויות העובדים העסיקה את הארגון רבות בשל מצוקותיו הכספיות של ממסד החינוך ההסתדרותי, ואלה גברו בעיקר בשנות השלושים, כאשר התחוללו שינויים מבניים והבעלות על מוסדות המרכז לחינוך והאחריות לעובדיו הועברו למחלקת החינוך היישובית. כאמור, ב-1930 פורקה ועדת התרבות המרכזית של ההסתדרות ושנה אחר כך הוקמו שני גופים נפרדים, 'ועד מוסדות החינוך' ו'המרכז לתרבות'. בינתיים נותר אחרי הפירוק חוב של שמונה-עשרה משכורות חודשיות לעובדי ועדת התרבות המרכזית; הוועד הפועל של ההסתדרות סילק רק את מחצית החוב, והוטל על העובדים עצמם לספוג את אבדן המחצית השנייה. ארגון עובדי הזרם היה אז בן חמש שנים בלבד. הוא השלים עם המצב וחילק את העול בין חבריו: היקף המשרה של כל העובדים הוגדל והיה יותר מ-40 שעות הוראה בשבוע, מנהלים לא קיבלו תוספות ניהול ופעולות ההשתלמות התרבותית לסוגיה התקיימו במלואן על-חשבון הארגון.

לעומת מגמה זו להטיל על העובדים חלק מנטל המימון של מוסדות הזרם, בהסכם להקמתו של ועד מוסדות החינוך ב-1931 נקבע שהעובדים ישתפו פעולה בריכוז השוטף של המפעל החינוכי של ההסתדרות, אך לא יישאו באחריות ישירה לתקציב החינוך. בזמן הדיונים על העברת זרם העובדים לרשות מחלקת החינוך של הוועד הלאומי, בין השנים 1935 ל-1937, דרש ארגון עובדי הזרם שהוועד הלאומי יהיה אחראי לעובדים במוסדות החינוך ההסתדרותיים שיעברו לרשותו, ואילו המרכז לחינוך יהיה אחראי לזכויות עבודה, ריכוז כספים וחשבונות, תשלום המשכורת במועדו, הבטחת פיצויים [בשל הפיטורין], אחריות [ביטוח] החיים, פנסיה וכולי¹⁰⁹ של אותם העובדים במוסדות ההמשך ובגנים שלא הוכללו באחריותה של מחלקת החינוך היישובית.

ב-1938, כשהתקרבה ההעברה, הסדיר הארגון את כניסת כל חבריו לקופת ביטחון החיים של חברת הביטוח ההסתדרותית 'הסנה', ובמושב הראשון של הוועידה הי"ז (1945) החליט להפעיל את קרן ההלוואות בתור קרן כללית לעזרה הדדית. במושב השני של ועידה זו (1946) אף הוחלט לנהל משא ומתן עם הקרן הקיימת לישראל ועם חברת 'שיכון' ההסתדרותית בניסיון לארגן במרוכז שיכונים לעובדי החינוך.¹¹⁰ נוסף על הקרנות הממוסדות למיניהן,

109. ב. ב., לעיל, הערה 4, עמ' 479; רשף, זרם העובדים בחינוך, עמ' 288-289; חוורים 11, 16, 19, 20, 31, 37, אה"ע IV 215.

110. חוור 38, שם; החלטות הוועידה הי"ז, לעיל, הערה 25; החלטות הוועידה הי"ז (כנס שני), לעיל, הערה 79.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

נקראו חברי הארגון בכל שנות קיומו לתרום למגביות מיוחדות של עזרה הדדית לעובדי חינוך שחלו במחלות קשות או למשפחות מורים שנפטרו והותירו ללא מפרנס.¹¹¹ הארגון תרם בשם כלל חבריו למעסיק שלהם, למרכז לחינוך - תחילה סביב העברת מוסדות הזרם לאחריות הכספית של הוועד הלאומי, ואחר כך למען מטרות נוספות שסייעו במישרין לחברי הארגון. ב-1938 הוכרו, בתיאום עם מרכז (הסתדרות) המורים, על 'מגבית של 2 ימי עבודה לטובת המורים מחוסרי העבודה', ובמושב השני של הוועידה הי"ב של הארגון, שנה אחר כך, נקראו כלל חברי הסתדרות המורים 'להצטרף למפעל זה ולהושיט יד עידוד לעזרה לחברים כושלים'.¹¹²

בספטמבר 1938 החליט המושב הראשון של הוועידה הי"ב של הארגון על תרומה פרוגרסיבית חד-פעמית של 5% ממשכורות המורים. פטרו מן התרומה את אלה שמשכורתם פחתה בשל ההעברה. המטרה היתה כפולה: (1) מניעת ירידת הרמה החינוכית בנקודות, אשר מצבן קשה ביותר. (2) מניעת פיטורים וקיצוצים של עובדי חינוך... בחלק מהמקרים נכרכו שני המניעים זה בזה ללא הפרד. חודש אחר כך התברר שיש להגדיל ב-1,000 לא"י נוספים את סכום ההשתתפות שננקב בהחלטת הוועידה (1,545 לא"י), ואז נקראו חברי הארגון בחוזר מיוחד להשתתף במשאל 'האם אתה מסכים שנגדיל את הקצבתנו למרכז לחינוך?'.¹¹³ בשנים 1941-1945 חזר והחליט הארגון, בוועידותיו הט"ו, הט"ז והי"ז ובמוסדותיו הפעילים, על מגבית חד-פעמית בת 2,000 לא"י כדי לסייע למרכז לחינוך להשלים משכורות (וחובות) לחברי הארגון, ובפרט לגננות ולמורי כיתות ההמשך, שכן שכרם של אלה לא מומן מן התקציב של מחלקת החינוך היישובית. המגבית הוטלה במתכונת פרוגרסיבית רק על 395 מתוך כ-700 חברי הארגון דאז, לעזרת כ-150 גננות וכ-50 מורי מוסדות ההמשך; כ-100 מורים שלא השתכרו דיים היו פטורים מתשלום. הוועד המרכזי התקשה מאוד בביצוע המגבית, אך התמיד בניסיונותיו להשלימה כמתוכנן.¹¹⁴

ב-1946 החליט הוועד המרכזי לתת הלוואה לסמינר המרכז לחינוך (הוקם שנתיים לפני כן) מקרן הפיצויים של חבריו. ההלוואה נועדה לתמוך בתלמידי הסמינר, חברי הארגון לעתיד. התנאי היה שהמרכז לחינוך יהיה הלווה, ולשכת המס של הסתדרות תהיה ערבה להלוואה. אחרי שהתברר שהתביעה לא תיענה, נטל על עצמו הארגון סיכון כספי גדול יותר והסכים כי הנהלת הסמינר, גוף צעיר שרק החל לפעול אז, תישב הלווה, והמרכז לחינוך יערוך לפירעון ההלוואה אף על פי שהמרכז לחינוך כבר נקלע בעבר לקשיים כספיים.¹¹⁵

111. חוזרים 12, 13, 112, שם; דין-וחשבון לוועידה הי"ג, לעיל, הערה 22, עמ' יב.

112. חוזרים 38, 42, שם; החלטות המושב השני של הוועידה הי"ב, אה"ע תיק 1516.

113. החלטות הוועידה הי"ב, לעיל, הערה 33; חוזרים 45, 49, שם.

114. החלטות הוועידה הט"ו, לעיל, הערה 50; דין-וחשבון לוועידה הט"ז, אה"ע תיק 1542, עמ' ד-ה; החלטות הוועידה הט"ז, לעיל, הערה 57 עמ' 2-4 והערה 107; דין-וחשבון לוועידה הי"ז, לעיל, הערה 22, עמ' 21.

21. החלטות הוועידה הי"ז, לעיל, הערה 25. חוזרים 112, 121, 124, 125, אה"ע IV 215.

115. 'א. הלוואה לסמינר המרכז לחינוך מקרן הפיצויים, 3.6.46, אה"ע תיק 1337.

ארגון העובדים הפעיל אפוא מערך של עזרה הדדית בזמנים של מצוקות כספיות באמצעות מסי חבריו, ואפילו השתמש בקרנותיו הסוציאליות לתכליות אלו.

כל הפעילויות הענפות הללו לא הפריעו לחברי הארגון ליטול חלק במגביות ובמשימות כלל-לאומיות, אם כי גם כאן ניכרו קשיי גבייה. ב-1935 וב-1937 תרמו החברים, על פי החלטה הסתדרותית, לקרנות הבחירות לקונגרסים הציוניים ה-19 וה-20.¹¹⁶ ב-1942 הוחלט בוועידה ה"ז, ביזמת הוועד המרכזי של הארגון וכדוגמת כל מוסדות ההסתדרות ועובדיהם, על 'התרמת החברים למפעל ההתיישבות 'דורות [אשר] הוקם להרחבת שטחי ההתיישבות בדרום הארץ'. גם הפעם התגלה קושי לגבות את המכסה המתוכננת, לפחות 400 לא"י.¹¹⁷ בכנס השני של הוועידה ה"ז של הארגון (1946) נמסר על קשיים בגבייה של 'מכסת התוספת לשעת חרום בכפר', ועל כן פנו לוועד הפועל כדי שיבקש מוועדת השכר ההסתדרותית לבחון מחדש מכסה זו.¹¹⁸

נוסף על גביית הכסף מן המורים, קראה הוועידה ה"ז של הארגון (1941) למורים הרווקים, בני עשרים עד שלושים, להתגייס לצבא הבריטי. גם הוועידה ה"ז (1942) החליטה לקרוא לחברי הארגון 'למלא את פקודת הגיוס מיד: איש איש על משמרתו בצבא בנוטרות ובמשמר המולדת'. ב-1942 החליטו הוועד המרכזי של הארגון והוועדה הפדגוגית המשותפת לארגון ולמרכז לחינוך לחייב את חברי הארגון להתגייס לעבודה בהתיישבות לתקופה של חודש ימים בחופשת הקיץ, וב-1943 נקראו החברים להדק את הקשרים עם המגויסים, בעיקר בצבא הבריטי, ונמסר כיצד יישמרו זכויותיהם גם בזמן שימלאו את חובותיהם הלאומיות.¹¹⁹ ארגון עובדי זרם העובדים נטל אפוא חלק במפעלים לאומיים על פי ההחלטות של מוסדות כלל-הסתדרותיים, לצד התגייסותו למגביות למען זרם העובדים, למען חברי הארגון ולמען משימות שונות של הזרם.

קרן ההשתלמות, הקרן שהקמתה אושרה כאמור במושב השני של הוועידה ה"ז של הארגון ב-1946, היא דוגמה מסכמת מועילה להבנת השילוב שבין הפן האישי לפן הקולקטיבי בפעולה של עובדי הזרם על יסוד העדפת הכלל על פני הפרט. תכנית ההשתלמות שגיבש הוועד המרכזי של הארגון ב-7 בפברואר 1946 היתה להעניק תוספת בסך 10% מדרגת היסוד בתש"ו (950 מא"י - מיל ארץ-ישראלי - בחודש לרווק ו-900 מא"י לבעל משפחה) 'להשתלמות מורים ולאספקת ספרים'. התכנית תאמה להנהיות של הסתדרות העובדים הכללית.

הוועד החליט לחלק את התוספת לשני חלקים שווים, לאחר הפרשת קרן שמורה ונושאת רווחים של 2% מהסכום הכללי, 'אשר פרותיה ישמשו למטרות ולמפעלים מיוחדים': מחצית להשתלמות קולקטיבית מאורגנת ומחצית להשתלמות פרטית. הוועד גם הציע לסדר את

116. חוזרים 10, 29, אה"ע IV 215.

117. דין-חשבון לוועידה ה"ז, לעיל, הערה 114, עמ' ה; החלטות הוועידה ה"ז, לעיל, הערה 107; חוזר 129, אה"ע IV 215; הערה 57, עמ' 4.

118. החלטות הוועידה ה"ז (כנס שני), לעיל, הערה 79.

119. החלטות הוועידה ה"ז, לעיל, הערה 50; החלטות הוועידה ה"ז, לעיל, הערה 107; חוזר 129, אה"ע IV 215; לעיל, הערה 57, עמ' 4-5.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

המשתתפים 'במחנה מרגוע, על יסוד של חיים שיתופיים, שיתנהלו ע"י המשתלמים בעצמם'.¹²⁰ הוועידה הי"ז של הארגון קיבלה את ההנחיה ההסתדרותית הכללית ואת תוכני ההשתלמויות, אך ועדה משותפת לזרם (המרכז לחינוך) ולארגון עובדיו שינתה את חלוקת הכסף לטובת החלק הכללי: 49% לקרן הקולקטיבית המאורגנת - ו-39% לזכות החבר, לרכישת ספרות פדגוגית או כללית או לצורך השתלמות אישית; 10% יופרשו לספרות פדגוגית מרוכזת המופיעה ע"י המרכז לחינוך וארגון עובדיו, שהחתימה עליה היא חובה על כל חבר... [ו] 2% לקרן רזרבית'. לקרן המאורגנת והרזרבית שבהצעה המקורית נוספה ספרות החובה המרוכזת - יחד 61% לרשות הכלל, באמצעות הקטנת חלקו של החבר הבודד. הוגדלה רק יכולתו לנצל את הקרן.

ההשתלמות הקולקטיבית תוכננה לתחומים רעיוניים-פדגוגיים מובהקים: 'ידיעת המולדת, תנועת העבודה; חברה ועבודה; פילוסופיה, פסיכולוגיה ופדגוגיה'. ההצעה לקיים מחנה מרגוע בתנאי שיתוף לא אומצה.¹²¹ ארגון עובדי זרם העובדים ייצג נאמנה את חבריו במאבק למען זכויותיהם המקצועיות והסוציאליות, אך כאשר חולקה תוספת למשכורת, הועדפו מטרותיו הקולקטיביות של הארגון בתור תנועה חינוכית וטופחה הפעילות התרבותית-פדגוגית שלו.

סיכום: דואליות ודילמות

התזה שאבן-שושן הוכיחה במחקרה על הסתדרות המורים מתאימה גם לחתימתו של מאמר זה על ארגון עובדי זרם העובדים, גוף שפעל בתוך אותה הסתדרות. האחריות הציונית שחשו חברי הסתדרות המורים אפיינה את חברי הארגון שבקרבם, תוך כדי הדגשת האתוס הפועלי של הציונות-הסוציאליסטית. אבן-שושן בחנה בסוף מחקרה את ייחודה של הסתדרות המורים לעומת ארגונים מקבילים בשמונה ארצות שונות במהותן - בריטניה, קנדה, הודו, ניגריה, תאילנד, ארצות-הברית, מקסיקו וגרמניה - מבחינת יחסיהם עם האיגודים המקצועיים הכלליים בארצותיהם. כל הארגונים שבדקה שילבו מראשיתם שתי מטרות - קידום המקצוע והגנה מקצועית על חבריהם - והקפידו על עצמאותם. הסיבה לאי-הצטרפותם של ארגוני המורים לאיגודים המקצועיים הכלליים בארצות שנבדקו היתה רצון להתרחק ממעמד הפועלים, וזאילו בישראל נבעה עצמאות הסתדרות המורים מתוך תפיסת המורים את עצמם כנושאי סמכות לעיצוב הדור.¹²²

הדואליות של איגוד מקצועי ותנועה חינוכית, זו הרואה עצמה שותפה של ההסתדרות

120. 'תכנית להשתלמות עובדי החינוך של זרם העובדים, 7.2.46, אה"ע תיק 1337; אורים, אדר ב (תש"ו), עמ' 78-79.

121. החלטות הוועידה הי"ז (כנס שני), לעיל, הערה 79; אורים, סיוון (תש"ו), עמ' 93.

122. אבן-שושן, 'הצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות העובדים הכללית', לעיל, הערה 6, עמ' 133-140.

באחריות לקיומו של זרם העובדים, השפיעה על כל יתר הדילמות שמנינו. בכולן ניכרה השאיפה לאיזון:

א. הארגון התמסד במשך השנים אך הדאגה לכל חבר והפגישה האישית של הפעילים עם החברים מן השורה נותרו בעינם; הארגון נטל חלק באחריות לניהול מפעל החינוך ההסתדרותי, והצטרף להסתדרות המורים כדי לקדם את החינוך הלאומי בכלל והציוני-סוציאליסטי בפרט. רק לקראת תום תקופת המנדט הסכים הארגון לתמוך בהצטרפות הסתדרות המורים להסתדרות הכללית, אף שידע כי בכך הוא מסכן את האוטונומיה הפדגוגית שלו.

ב. ההשתייכות לארגון הוגבלה אמנם למעגל מצומצם יחסית של עובדי המוסדות של המרכז לחינוך, אך הארגון הזדהה עם יתר עובדי החינוך של ההסתדרות וניסה לסייע להם, בין היתר גם בשיפור הקריטריונים לקביעת שכרם.

ג. יחסי הכפר והעיר בארגון היו מורכבים, אך חרף נטיותיהן העצמאיות של התנועות ההתיישבותיות בכלל ובתחום החינוך בפרט, הזדהה הארגון עם מפעלן וסייע לעובדי החינוך שלהן, חברים ושכירים.

ד. מטרות הארגון היו איזון בין הפעילות הארגונית-מקצועית לבין פעילות התרבותית-פדגוגית, ולמרות שהפעילות התרבותית-פדגוגית לקתה בחסר, נעשו כל השנים ניסיונות להגביר אותה וחלקם נשאו פרי.

ה. העזרה ההדדית וההפרשה לצרכים סוציאליים ומקצועיים, מזה, וההתגייסות למשימות הלאומיות, מזה, הכבידו על תקציב הארגון ותבעו מאמץ כספי ניכר מעובדיו, ובכל זאת נמצא מקום לזה ולזה.

כאמור, אבן-שושן נשענה בין היתר גם על מחקר משווה לשם ביסוס הטענה בדבר האופי הדואלי והדילמות המאוזנות, אך אפשר למצוא מקבילה לטענתה גם בסיכומים היסטוריים של אנשי הארגון עצמם, ובאותם סיכומים נחתום את הדברים. ב־1939, אחרי שהמרכז לחינוך ויתר על עצמאותו המנהלית בבתי הספר היסודיים, התקיים כינוס פדגוגי שנתי כדי לסכם את האוטונומיה החינוכית הייחודית של זרם העובדים, שלא שונתה. הפותח בדיון 'על עיקרי מפעלנו החינוכי', חיים שפרוני מעין-חרוד, היה מראשוני הארגון עוד בהתכנסותו באמצע שנות העשרים בעמק יזרעאל. הוא הטיב לסכם את ייחודו של ארגון עובדי החינוך במבט לאחור:

לפני 15 שנה הונח היסוד לארגוננו. הוא הקיף אז את כל עובדי התרבות והחינוך שבציבור הפועלים... לא רק הצורך של ההגנה על העניינים הפרופסיונליים והשמירה עליהם איגדונו לאגודה אחת, כי אם – וזה היה אז, אולי, העיקר – הכרת השותפות והאחריות למפעל התרבות והחינוך של תנועת העבודה והרצון המשותף לקראת המפעל, העמקתו, הרחבתו ושכלולו... הקימונו לתנועה רשת של מוסדות חינוך – נכס יקר ומכשיר רב ערך להכשרת המשמרת הצעירה וחישולה. מקדשי התנועה וצווייה, טבענו את העיקרים המיוחדים בחינוכנו וניצור את הצורה של גנינו ובתי ספרינו עד הגיענו הלום.¹²³

123. ח' שפרוני, 'דברי הפתיחה', בתוך: על עיקרי מפעלנו החינוכי, לעיל, הערה 84, עמ' 5-6.

'ארגון עובדי זרם העובדים (המרכז לחינוך)' בתקופת המנדט

קביעה כמעט זהה לזו של אבן-שושן, ודומה לדבריו של שפרוני ארבע-עשרה שנים לפני-
כן, בוטאה גם בספר הסתדרות המורים תרס"ג-תשי"ג, ערב הפירוק של זרם העובדים ושל
ארגון עובדיו עם קבלת חוק החינוך הממלכתי ב-1953:

אופי מיוחד היה לארגון עובדי החינוך בזרם העובדים מכמה בחינות, שהבדילו אותו
מכל ארגון מקצועי אחר. כל הארגונים המקצועיים נושאים במשימה כפולה: א) הגנה
פרופסיונלית על חברי הארגון ודאגה מתמדת לשיפור התנאים הכלכליים והחומריים
שלהם. ב) העלאת רמתם התרבותית של החברים. ואילו ארגון העובדים ברשת החינוך
והתרבות של תנועת הפועלים נשא להלכה ולמעשה בעולו של המפעל עצמו. מיום
היוסדו שם עצמו הארגון שותף מלא להנהלה הכלכלית של החינוך והתרבות בתנועת
העבודה, ולא עוד, אלא שהיה שותף שלישי רשמי לשני השותפים האחרים (הוועד
הפועל של ההסתדרות וארגון ההורים והציבור).¹²⁴

עצם השיתוף עם הבעלים או המעסיקים (ההסתדרות, באמצעות המרכז לחינוך) ועם
המשתמשים (ההורים, באמצעות 'מועצת המשקים': נציגי הקיבוצים והמושבים, המושבות
והערים) מזכיר במידת-מה את אחריותם של עובדי מוסדות אקדמיים לניהול מוסדותיהם
(בעיקר אלה הציבוריים). עם זאת, ייחודו של ארגון עובדי זרם העובדים התבטא בהיותו
שילוב של איגוד מקצועי ותנועה חינוכית שראתה בעשייתה שליחות ציונית-סוציאליסטית.
סוג זה של ארגון ציוני שייך במובהק לתקופת המנדט ואחריתו במדינת ישראל, עם חוק
החינוך הממלכתי ב-1953. השילוב בין תפקיד של איגוד מקצועי ובין תפקיד של תנועה
חינוכית היה אופייני ליישוב המנדטורי ולזרמים האידאולוגיים במערכת החינוך שלו. רק
חלקם, בעיקר הזרמים הדתיים, לגוניהם, נותרו במדינת ישראל של ימינו.

124. ב. ב., לעיל, הערה 4, עמ' 478.

רשימת חזורי הארגון (כולם מאה"ע IV 215)

חוזרים 5, 7 - 1933; חוזר 9 - 1934; חוזר 11 - 1935; חוזרים 12, 13, 16, 19, 20 - 1936; חוזרים 29, 31,
36, 37 - 1937; חוזרים 38, 39, 40, 41, 45, 49 - 1938; חוזרים 58, 63 - 1939; חוזרים 84, 86, 98, 99 -
1940; חוזרים 103, 104, 112 - 1941; חוזרים 125, 130, 131 - 1942; חוזרים 154, 155, 160, 163 - 1945;
חוזר 165 - 1946; חוזר 199 - 1947 - תיק 1373.
חוזר 10 - 1935 - רשימה III, תיק 58.
חוזר 42 - 1938 - תיק 1307ב.
חוזר 48 - 1938 - תיק 1581.
חוזרים 121, 122, 124, 126, 128, 129 - 1942 - תיק 1320ב.
חוזר 152 - 1945 - תיק 944.

עמוד ריק